

MĚSTSKÉ OPEVNĚNÍ A JEHO VZTAH K VÝVOJI STŘEDOVĚKÉ TELČE

VLADISLAV RAZÍM - PAVEL ZAHRADNÍK

Město Telč s tamějším zámekem, ležící v jihozápadní části Českomoravské vrchoviny, patří k nejznámějším místům České republiky a právem také představuje jednu z nejhodnotnějších a nejkrásnějších položek na seznamu světového kulturního dědictví UNESCO.

Navzdory tomu jsou však dosavadní poznatky o jeho vývoji ve středověku relativně skromné a částečně poplatné závěrům, které nejsou dostatečně podloženy nebo vyžadují prověření s využitím dalších možností a metod.¹⁾ Základní jsou otázky doby a okolností vzniku Telče, dislokace a vývoje sídel zdejších vrchností ve středověku a urbanistického vývoje města. Nedávno provedený stavebněhistorický průzkum telčských městských hradeb přináší k těmto nedostatečně zodpovězeným otázkám poznatky, které zde předkládáme k pokračujícímu bádání a diskusi.²⁾

Více než v mnoha jiných lokalitách je městské opevnění spjata s terénem, v němž Telč leží.

Město zaujalo z obranného hlediska velmi výhodnou polohu na temeni protáhlé ostrožny, tvořené zákrutem Telčského potočka, který se posléze vlévá do Moravské Dyje. Ostrožna je zhruba 450 m dlouhá a průměrně asi 200 m široká, od šíje (směřující na jihovýchod) k závěru se však podstatnou měrou zužuje. Město má tedy – zjednodušeně řečeno – silně protáhlý vejčitý tvar.

Tomu odpovídá také jeho základní a velmi specifické urbanistické schéma, které je určeno nápadně protáhlým trojúhelným náměstím, obklopeným dále téměř nečleně-

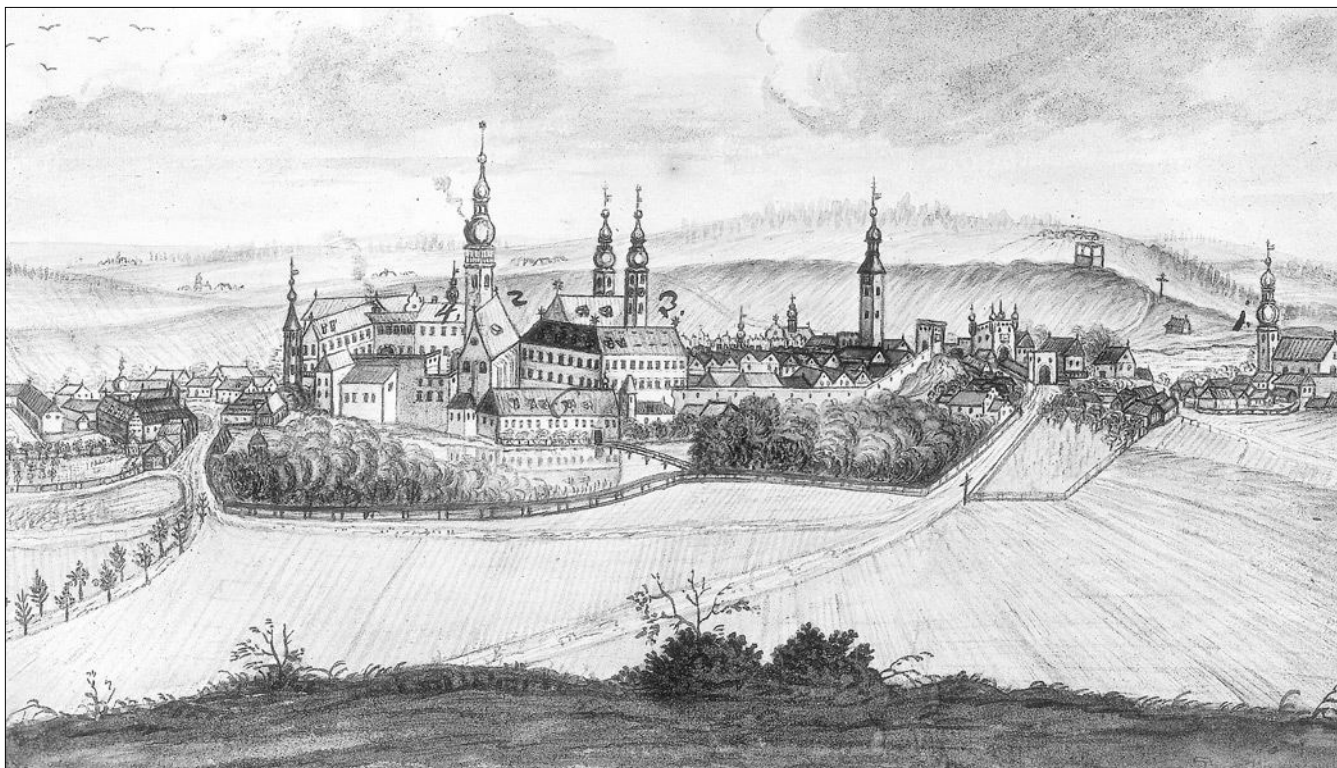
Obr. 1: Telč, plán města na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1835 (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru).

ným věncem domovních parcel. Tyto parcely sahají až k hradbám, avšak na jižní, respektive jihozápadní straně probíhá souběžně s opevněním ulička (dnes Hradební a Seminářská). Tu od hradby odděluje řada novodobých domků, za nimiž je jen velmi mělká parcela, jež někde dokonce zcela chybí. Geneze této uličky, tak jako u jiných měst, je nejasná, a nemá velký význam o ní spekulovat. Doklady klasické hradební uličky, která by nepřerušeně probíhala

1) Nejúplnější a nejnovější výsledky bádání a seznam literatury přináší: J. Bláha a kol., Historický atlas měst České republiky, sv. č. 10 – Telč, Praha 2001, nestr.; V. Kratinová – B. Samek – M. Stehlík, Telč. Historické město jižní Moravy. Praha 1992. Obě díla však vzhledem k edicím, v nichž vyšla, postrádají poznámkový aparát.

2) V. Razím – P. Zahradník, Telč, městské opevnění, stavebněhistorický prů-

zkum, rkp. Praha 2007. Tématu telčského městského opevnění nebyla dosud věnována soustavná pozornost, pouze dílčím způsobem se objevuje v dosavadní literatuře (shrnutí srov. v: J. Bláha a kol., o. c. v pozn. 1). Jediné soudobé monografické zpracování (E. Melmuková, Telč jako městská vodní pevnost, Pátá zpráva Muzejního spolku v Telči. Telč 1997, s. 6–19) obsahuje mnoho nepodložených tvrzení.

Obr. 2: Telč, veduta města v pohledu od západu, sbírka Dismase z Hoferů, 1723 (J. Bláha a kol., o. c. v pozn. 1, obr. 22).

Obr. 3: Telč, tzv. První vojenské mapování, 1763–1764.

přímo při vnitřním lici hradby a sloužila zejména k přesunu obránců, v Telči chybějí, a mapa stabilního katastru nasvědčuje tomu, že tato ulička spíše neexistovala (obr. 1).³⁾

Urbanisticky nejkomplikovanější je jihovýchodní část městského areálu, kde je obvodový pás domovních parcel přerušen blokem vymezeným ulicemi Palackého a Na Můstku, který výrazně zasahuje do plochy náměstí. Západní z těchto ulic, ulici Palackého, přepažovala jedna ze dvou městských bran, zvaná Velká nebo Horní. Uvnitř bloku sto-

jí pozdně gotický kostelík sv. Ducha s vysokou románskou věží, jež tvoří součást domovní fronty Palackého ulice. Také ulička Na Můstku je staršího původu, ačkoli o zřízení můstku přes městský příkop na jejím konci prameny hovoří až k roku 1791 (srov. níže). Uličku jasně znázorňuje již první vojenské mapování (obr. 1 a 3).

Severozápadní, užší konec protáhlého náměstí míří do závěru městské ostrožny, kde však regulérní zástavba chybí. Místo ní se zde rozkládá rozsáhlý a půdorysně neobvykle členitý areál renesančního zámku, dříve gotického hradu, gotický městský kostel sv. Jakuba a areál barokní jezuitské koleje s vlastním kostelem a seminářem (konviktem, čp. 74), prostupujícím hradební obvod. Oba uvedené areály se nepochybně rozvinuly za cenu dílčí likvidace dřívější domovní zástavby, městského hřbitova a v případě jezuitů i hospodářského zázemí zámku, avšak přesnější informace o této složité problematice a o bližším prostorovém vymezení uvažovaných proměn bez archeologických poznatků nemáme. Areál zámku odděluje od domů severní strany náměstí ulice, ústící na hráz Štěpnického rybníka. V místě průniku této ulice hradebním obvodem stojí Malá nebo Dolní brána. K jihu zhruba zprostředka náměstí vede úzká ulička, dříve sloužící zde umístěným masným krámům a na svém konci snad kdysi zakončená brankou (obr. 1 a 4).

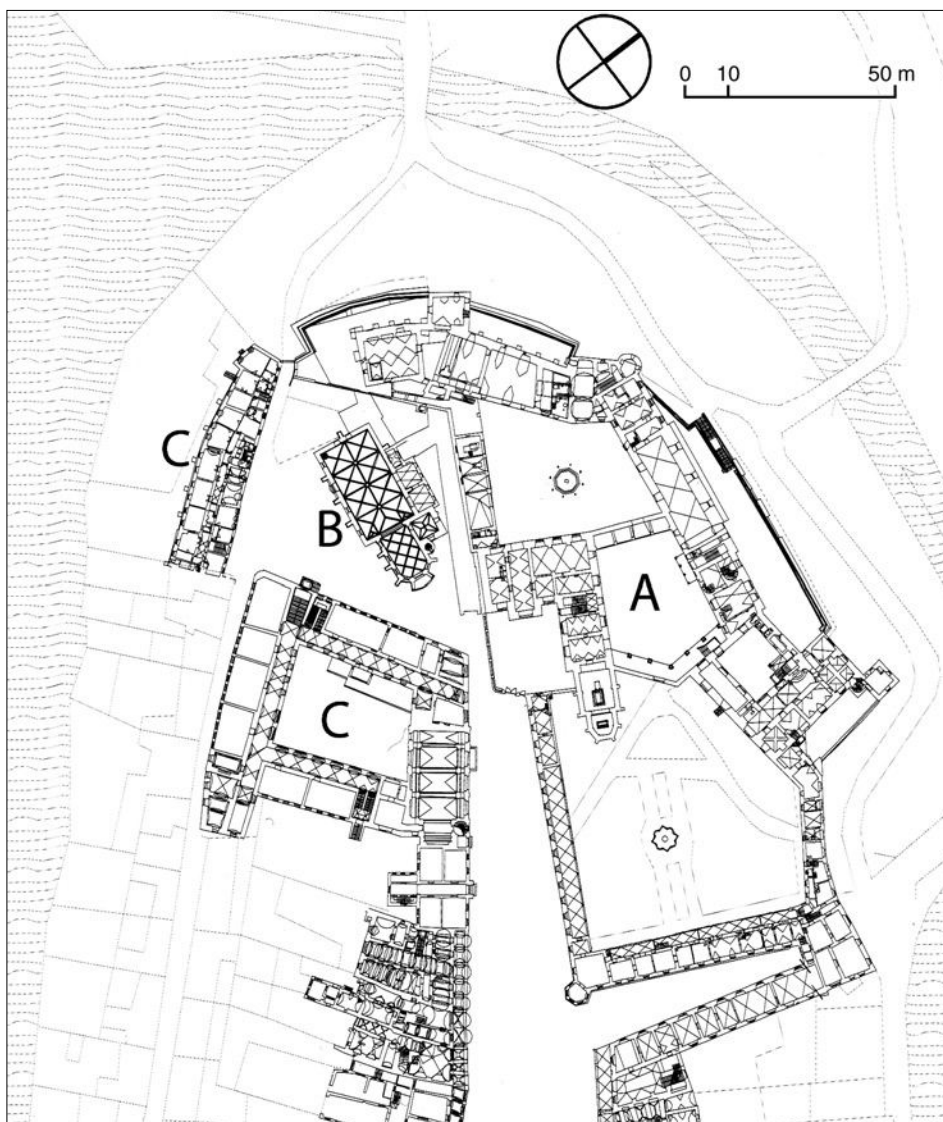
Původní výškové vztahy městské ostrožny jsou dnes poněkud zastřené, neboť po vysazení města bylo na potoce napuštěno několik rybníků. Rybník Novoměstský (Štěpnický, Ostrovský) bezprostředně chrání město od severu a severovýchodu, níže položený rybník Seminářský (Ulický) od jihozápadu a západu. Nedlouhá spojovací část potoka mezi oběma rybníky probíhá na severu. Rybníky a jejich spojka, respektive původní svahy směrem k potoku, na němž rybníky vznikly, nahrazovaly obvodový městský příkop, který tak postačovalo zřídit jen napříč předpolí ostrožny na

3) Teprve další, zejména archeologický výzkum však bude moci ověřit tento závěr v některých konkrétních místech, jako např. v čp. 28, kde byl vysloven předpoklad dlážděné uličky při hradbě (M. Pavlík, Telč, stavebně historické vyhodnocení města, rkp, SÚRPMO Praha 1962, nestr.)

jižní až jihovýchodní straně. Nelze však tvrdit, že celá soustava rybníků vznikla v rámci jednoho záměru a v jednom období s primárním účelem sloužit městu k obraně. Písemné prameny nasvědčují zřízení Staroměstského rybníka, který však není v kontaktu s městským obvodem, již ve 3. čtvrtině 14. století,⁴⁾ vznik ostatních vodních nádrží je nejasný.

Plocha ostrožny využitá městem dodnes svědčí o své značné členitosti. Její nejvýše položená partie se nachází v jihovýchodní části městského areálu, tedy v jeho nejširším dílu. Temeno této vyvýšené části obsahuje jihovýchodní, nejširší část náměstí a jeho obvodovou zástavbu na jihovýchodě a východě. Směrem k hradbám se odsud terén sklání. Důležitá je skutečnost, že terén před městským příkopem, který odděluje město od rozšiřující se terénní šíje, směrem od města dále klesá, pouze s výjimkou relativně úzkého hřbetu (na jehož konci stojí barokní hřbitovní kostel sv. Anny) proti východnímu ohbí městského obvodu. Z toho lze usoudit, že městský příkop nevyužil přirozenou depresi, ale byl vyhlouben uměle. Příkop i okolní terén se však ve směru od severu k jihu svažuje (i když ne plynule) a podle průběhu vrstevnic se zdá, že jeho dolní část, západně od Velké brány při ústí do Ulického rybníka, přirozené sníženiny využila. Naši představu o původním členění reliéfu však může poněkud zkreslovat uměle navržený val na vnější straně příkopu, s jehož existencí musíme podle analogií počítat. Na temeni předpokládaného valu probíhá dnešní ulice Na Parkáně a stojí na něm domy čp. 80–140 v této ulici. Nasvědčuje tomu také skutečnost, že domy v ulici Svatoanenské, které jsou k předešlým domům otočeny „zády“, stojí značně níže. Podobně je tomu se západní částí příkopu. Zde patrně na valu probíhá ulice Krátká, zatímco Úzká ulička a domky kolem ní jsou opět o poznání níže, tedy před uvažovaným valem (obr. 5 a 6).

Terén se od jihovýchodní části města sklání také ve směru do náměstí. Sklon je markantní zhruba doprostřed prostoru, odkud se však terén rovněž svažuje směrem k Ulickému rybníku. Severní strana náměstí je tak znatelně výše, než střední partie strany jižní. Ulička Masné Krámy probíhá na dně mírné deprese (terénního zářezu), svažující se od severní strany náměstí napříč jeho plochou až na břeh Ulického rybníka. Řada domů severní strany náměstí pro-

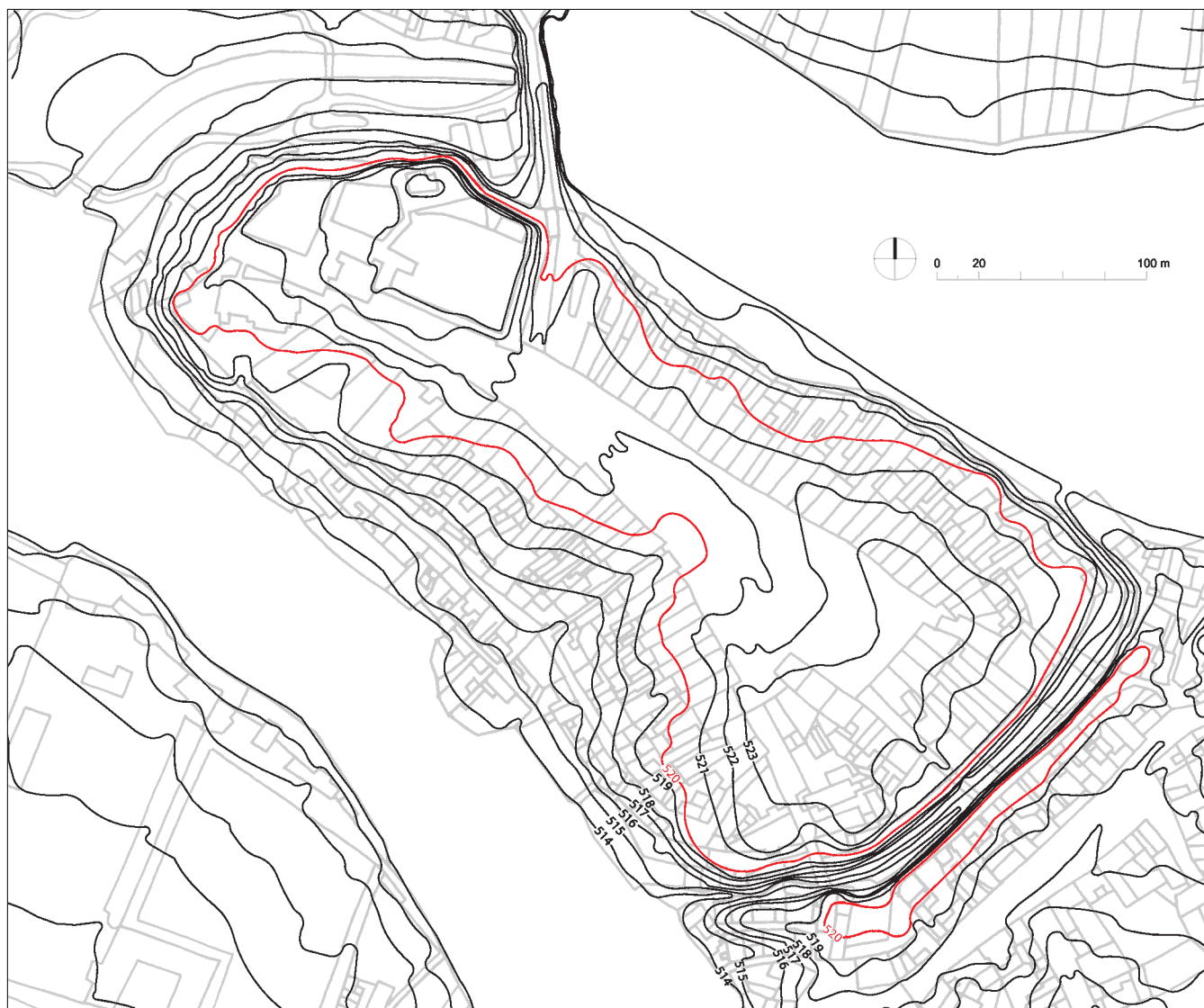
Obr. 4: Telč, zaměření severozápadní části města s areálem zámku – A, farní kostel sv. Jakuba – B a budovami jezuitů – C, úroveň přízemí (podle J. Bláha a kol., o. c. v pozn. 1, příl. č. 22, k tisku upravil V. Tuřil).

bíhá po jakémisi nevýrazném terénním hřbetu, jehož strany se svažují jednak k Ulickému rybníku a jednak k rybníku Novoměstskému. Dlouhé parcely se tak od domů na náměstí směrem k severní části hradeb citelně sklání, zatímco na východní (šijové) straně je tento sklon směrem k příkopu mírnější. Průběh vrstevnic naznačuje, že západní, závěrečná část ostrožny byla podstatně méně prostorná a méně rovná, než se dnes – po značných terénních úpravách v prostoru zámeckého areálu – jeví. Rozvinutí domovní zástavby zde mohlo být o poznání obtížnější než na plošší a prostornější straně města (obr. 5).

V souladu s otázkami vyzdvíženými v úvodu se v historické části této studie nevěnujeme pouze písemným zprávám k městskému opevnění, ale snažíme se komplexně vyrovnat také s nejstaršími dějinami Telče, neboť nesprávný výklad některých pramenů se nepříznivě odrazil v dosavadních hodnoceních vývoje města a zdejšího panského sídla (případně sídel).

S názvem Telč se poprvé setkáváme v listině papeže Inocence III. pro oseký klášter z 2. dubna 1207, v níž je ves „Telci“ uvedena jako majetek osekého kláštera.⁵⁾ Již Au-

4) G. Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren II. Brünnener Diocese 3. Brno 1860, s. 103, 108.

Obr. 5: Telč, vrstevnicový plán dokládá výraznou specifickou členitost terénu města. Okolí kostela sv. Ducha je roku 1492 označeno jako „Horní Telč“ (digitalizoval J. Buzek 2003, k tisku připravil V. Tuřil).

gust Sedláček dospěl k názoru, že nejde o moravskou Telč, nýbrž o Telce, ves ležící nedaleko Loun,⁶⁾ tedy v blízkosti jiných vsí v majetku kláštera, které jsou v listině dále vyjmenovávány; ve stejné oblasti, totiž v severozápadních Čechách, se ostatně nacházejí další dvě vsi s obdobnými názvy.⁷⁾ Přesto však se i v novější literatuře setkáváme se ztotožněním vsí z listiny z roku 1207 s moravskou Telčí.⁸⁾ K tomu je nutno dodat, že existují další dvě listiny, hlásící se k rokům 1207⁹⁾ a 1209,¹⁰⁾ v nichž Přemysl Otakar I. a pražský biskup Daniel rovněž potvrzují majetek osekého kláštera, ale jež jsou ve skutečnosti falzy z druhé poloviny 13. století. V první z nich, tedy v listině vydané údajně Přemyslem Otakarem I. v roce 1207, je ves „Telci“ zmíněna se zajímavým dodatkem – píše se tu totiž, že klášter vlastní „část vsi Telci, kterou získal výměnou od Bohuty na Moravě (quam a Bohuta com-

mutaverat in Moravia).“ Toto listinné falzum by tedy skutku napovídalo, že ves „Telci“ se nacházela na Moravě.

K roku 1283 je v pramenech zmiňován mistr Jindřich, plebán „in Telez“¹¹⁾, což bývalo pokládáno za další doklad o existenci Telče. Jelikož však tento Jindřich je uváděn jako svědek na listině Hartmana z Holštejna pro zábrdovický klášter, přičemž dalšími svědky jsou vesměs osoby z Brna či z blízkého brněnského okolí, a jelikož nadto na originálu listiny, nalezeném Jindřichem Šebánkem, se název inkriminované lokality vyskytuje ve tvaru „Theilz“ (nikoli tedy „Telez“, jak bylo uvedeno v dosavadních edicích), vyslovil Václav Richter názor, že Jindřich nepřísluší Telči a že záhadné »Theilz« nutno hledat v okolí Brna¹²⁾. Lokalizovat blíže toto „Theilz“ se Richter nepokusil, i když by se nabízel Telnice, ves ležící skutku nedaleko Brna, uváděná v pramenech 13. století pod názvem „Thelniz“ či „Telniz“,¹³⁾

5) CDB II., č. 64, s. 59–60.

6) A. Sedláček, *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha 1998, s. 880.

7) A. Profous – J. Svoboda, *Místní jména v Čechách 4*. Praha 1957, s. 321.

8) Např. L. Hosák – R. Srámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku 2*. Praha 1980, s. 578, či (s opatrnější formulací) J. Bláha – L. Konečný, *K nejstarší historii města Telče*, in: *Uměleckohistorický sborník*, Brno 1985, s. 150.

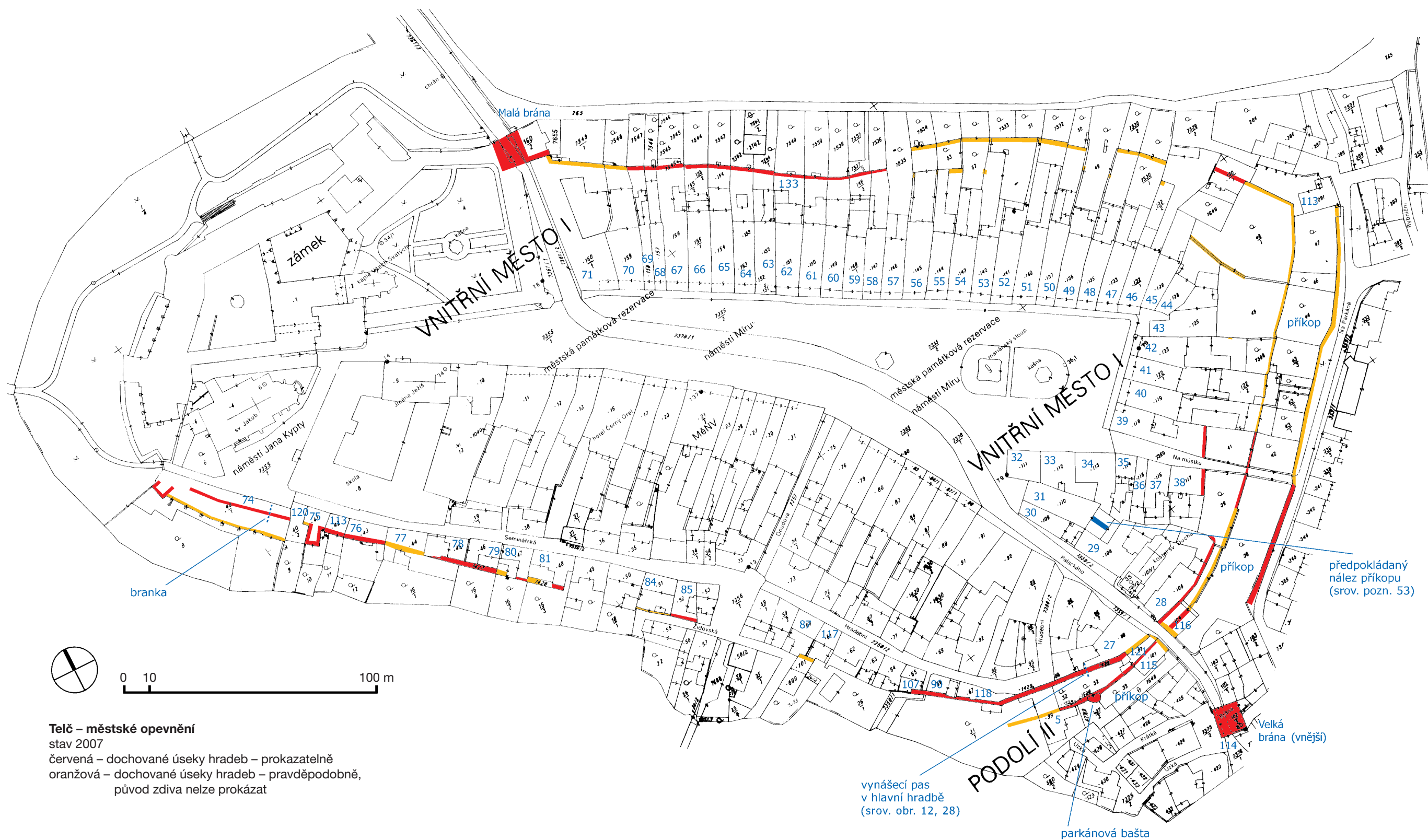
9) CDB II., č. 360, s. 384–386.

10) CDB II., č. 362, s. 388–391.

11) CDM IV., č. 214, s. 281–282; RBM II., č. 1303, s. 562.

12) V. Richter, *Telč. Státní zámek, město a památky v okolí*, 2. vydání. Praha 1976, s. 7.

13) CDB IV. 1, č. 39, s. 120–123; č. 102, s. 194–195; CDM III., č. 324, s. 313–318.

Obr. 6: Telč, plán města s vyznačením dochovaných částí městských hradeb na základě stavebněhistorického průzkumu (V. Razím – P. Zahradník, o. c. v pozn. 2, k tisku upravil V. Tutr).

v níž se nachází původně románský, dnes ovšem barokně přestavěný kostel sv. Jana Křtitele.

Nověji Josef Bláha a Lubomír Konečný upozornili na další, dosud opomíjený doklad o existenci zmiňovaného plebána Jindřicha.¹⁴⁾ Jde o listinu varmijského biskupa Anzelma z roku 1277, známou z pozdějšího opisu, ve které biskup, první úřadující varmijský biskup (1250–1278) a organizátor své diecéze a zároveň papežský legát pro Čechy a Moravu, pověřuje pět kněží, z nichž tři pocházejí z Moravy, reformou svého biskupství. Zmíněnými moravskými duchovními jsou mistr H., plebán „de Teltz“, dále Levold (nikoli Leopold), plebán z Batelova, a H., plebán z Kyjova; varmijská kanovníci také moravské kněze obdarili dignitami ve své kapitule, přičemž plebán „de Teltz“ byl zvolen kapitulním arcijáhnem.¹⁵⁾

Ztotožnění mistra H., plebána „de Teltz“, z listiny z roku 1277 s mistrem Jindřichem (Henrikem), plebánem „in Theilz“, z listiny z roku 1283, které učinili vydavatelé českého diplomatáře (A. Seraphim si s lokalizací „Teltze“ nebyl jist; lokalizace Batelova a Kyjova mu pak působily obzvlášť velké potíže), je nepochybně správné, otázka, zda jde o dnešní Telč, anebo o nějakou jinou lokalitu u Brna (Telnici?) však zůstává nerozhodnuta. Není možno, jak činí Bláha a Konečný, poukazovat na Batelov, ležící nedaleko Telče, jako na důkaz pravdivosti hypotézy, podle níž Jindřich byl plebánem v Telči; z tří moravských kněží, kteří měli reformovat varmijskou diecézi, byl přece jeden (batelovský) ze západní Moravy, druhý (kyjovský) z jihovýchodní Moravy a třetí („de Teltz“) mohl pocházet ze západní, východní či jakékoli jiné části země. Na rozdíl od listiny z roku 1283 se nemůžeme opřít ani o skutečné znění místního jména „Teltz“ v originále listiny; listina je totiž známa pouze z opisu z 15. století, uloženého v Göttingen, jehož užil A. Seraphim pro svoji edici. Musíme tedy uzavřít, že listiny z let 1277 a 1283 nelze pokládat za nezvratný důkaz existence Telče v druhé polovině 13. století.

Zatímco u zpráv, jež jsme dosud uvedli, není jisté, zda se týkají naší Telče, další prameny, které už můžeme vztáhnout k pozdějšímu městu Telči zcela jednoznačně, přinášejí s sebou jinou komplikaci – pocházejí totiž buď z formulářových sbírek, anebo s největší pravděpodobností z falzátorské dílny Antonína Bočka. Tak Bočkovým falzem je zřejmě listina Oldřicha z Hradce, pocházející údajně z roku 1288, podle níž tehdy slavonický plebán Oldřichovi výměnou postoupil dvůr svého kostela v Telči, jež získal darem od kláštera v Oseku.¹⁶⁾ Stejně tak od Bočka nepochybně pochází i pamětní zápis, podle kterého v roce 1306 město Slavonice, jakož i Telč a Jemnice přijaly vojsko krále Rudolfa.¹⁷⁾

Z roku 1315 údajně pochází listina krále Jana Lucemburského, jenž své městečko („oppidum“) Telč, které dosud držel Jan z Vartemberka, zastavil nejmenovanému šlechtici N. s tím, že až je v budoucnu buď on sám nebo ně-

kteří z jeho dědiců bude vyplácet zpět, bude muset nahradit i náklady za stavební práce, pokud N. či některý z jeho dědiců vynaloží peníze na opevnění tohoto městečka („munitione ipsius oppidi“).¹⁸⁾ Tato písemnost však pochází z formulářové sbírky z druhé poloviny 14. století, takže na jejím základě nemůžeme usuzovat na stav Telče v době, do které se hlásí. Z téže formulářové sbírky pochází i listina hlásící se k roku 1331 či 1332, v níž si králi Janovi stěžují telčští měšťané („universitas orphanorum seu civium suorum in Telcz“) na pána z Lisperka, kterého král určil za jejich správce („capitaneus“). I v této listině, o jejíž věrohodnosti platí totéž co o listině předešlé, je řeč o opevňování města, tentokrát však nikoli Telče, nýbrž Brna.¹⁹⁾

Z třicátých let 14. století, konkrétně z roku 1335, údajně pocházejí další dvě písemnosti. Markrabě Karel v nich nařídil svému úředníkovi na Telči („villico in Telcz“), aby nezasahoval do jurisdikce měšťanů slavonických²⁰⁾ a jemnických.²¹⁾ I tyto listiny (takřka nepochybně je to u listiny týkající se Slavonic) však zřejmě jsou jen Bočkovými falzy.²²⁾

Poprvé se tak Telč v písemných pramenech s jistotou vyskytuje až v listině ze 7. května 1339, již král Jan Lucemburský a moravský markrabě Karel potvrzují, že svůj statek v Telči („bonis nostris in Telcz“) vyměnili s Oldřichem z Hradce za jeho majetek v Bánově.²³⁾ Telč byla tehdy ovšem v přímém držení krále a markraběho jen několik let, neboť, jak víme z pozdějšího Karlova vlastního životopisu, zastavený hrad (v latinském textu „castrum“, v soudobém českém překladu „hrad“) Telč získal teprve on, a to v letech 1333–1334.²⁴⁾ Z obou těchto zpráv, tedy z listiny z roku 1339 a z Karlova vlastního životopisu, celkem jasně vyplývá, že Telč v této době ještě městem nebyla; bánovské panství na Uherskobrodsku, za které byla Telč v roce 1339 vyměněna, by také jistě nebylo plnohodnotnou náhradou za královské město. Jednoznačně doložená pro tuto dobu je tedy jen existence telčského hradu.

K založení města Telče došlo tedy nepochybně až za pánů z Hradce. Již k roku 1353 jsou zmiňováni (ovšem až v pramenu z počátku 15. století) telčští měšťané („cives de Telcz“), kteří tehdy přišli na pomoc svému pánu Jindřichovi z Hradce, jenž byl obléhán ve Slavonicích Vilémem z Landštejna.²⁵⁾ Spolu s telčskými měšťany („cum civibus suis“) pak Jindřich ještě téhož roku (podle dalšího pramene z 15. století) obsadil město Jemnici.²⁶⁾

Výslovně je pak Telč jako město poprvé uvedena v listině Jakuba z Pěčína z 19. ledna 1356; k listině totiž byla přivešena i telčská městská pečeť, jež je v textu také takto ohlášena („sigilla civitatum Iglavie, Jempnicz nec non Telcz“).²⁷⁾ Majitelem Telče byl v této době Menhart z Hradce, kdysi telčský farář a později tridentský biskup, syn Oldřicha z Hradce, zemřelého roku 1348; jeho jméno zřejmě připomíná i písmeno M v telčském městském znaku. Za něj byla Telč roku 1354 oddělena od komplexu držav pánů z Hrad-

14) J. Bláha – L. Konečný, K počátkům města Telče se zvláštním zřetelem k předlokačnímu dvorci s kostelem sv. Ducha, *Archaeologia historica* 30, 2005, s. 129–130.

15) Listina byla vydána v: *Preußisches Urkundenbuch I. 2*, ed. August Seraphim, Königsberg i. Pr. 1909, č. 355, s. 239–241; pouhý regest, o němž se opírají Bláha a Konečný, byl otištěn v CDB V. 3, č. 1700, s. 439–440; potvrzení této listiny z roku 1279 bylo vydáno ve stejném svazku pruského listináře, č. 372, s. 252–255.

16) J. Šebánek, Falsa slavonická, in: *Českou minulostí*. Praha 1929, s. 101–102.

17) Tamtéž, s. 105–107.

18) CDM VII. 3, č. 192, s. 803–804.

19) CDM VII. 3, č. 285, s. 866.

20) CDM VII. 1, č. 99, s. 75.

21) CDM VII. 1, č. 96, s. 74.

22) J. Šebánek, o. c. v pozn. 16, s. 107.

23) RBM IV., č. 681, s. 267.

24) FRB III., s. 349, 379.

25) CDM VIII., č. 245, s. 185.

26) CDM VIII., č. 246, s. 186.

27) CDM IX., č. 3, s. 3; RBM VI. 1, č. 267, s. 136–137. V. Kratinová – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 1, s. 22–23.

Obr. 7: Telč, model města z roku 1895. Detail jihovýchodní části, názorně dokládající tehdejší rozsah dochování hradebních zdí a zástavby v kontaktu s nimi (foto V. Razím, 2007).

Obr. 8: Telč, celkový pohled na jihozápadní část města přes Ulický (Seminářský) rybník. V popředí upravo úsek hlavní hradby za čp. 79, vlevo věž (?) za čp. 75 (s bílou fasádou) a dlouhá budova jezuitského semináře s dalším věžovým útvarem na konci. V pozadí jezuitská kolej s kostelem sv. Ignáce (vpravo) a farní kostel sv. Jakuba (foto V. Razím, 1999).

ce a stala se centrem samostatného panství. Podruhé o městě Telči hovoří listina Jindřicha z Hradce z 19. srpna 1356, v níž Jindřich odpouští všem, kdo za tehdejších Jindřichových sporů s markrabětem Janem dobývali Telč či byli přítom napomocni („die mein burg und stat zu Telsch angewonnen haben oder darzu hilf oder rott gereicht haben“).²⁸⁾ Oba tyto doklady jsou tedy o deset let starší než zápis v deskách zemských z roku 1366, uvádějící rovněž město Telč („civitatem Telcz“), které (spolu s jedenácti vesnicemi) Menhart z Hradce odkázal sirotkům po Jindřichovi, jejichž byl strýcem a poručníkem.²⁹⁾

28) RBM VI. 1, č. 435, s. 241–242.

29) Die Landtafel des Markgrathumes Mähren. Text der Brünner Cuda, edd. P. R. v. Chlumecky – J. Chytil – C. Demuth – A. R. v. Wolfskron. Br-

Městské opevnění Telče je poprvé zmíněno v listině z 22. června 1387, jíž Jindřich z Hradce postoupil telčským měšťanům právo na odúmrtí městských sousedů a v níž se hovoří o městě „v hradbách“.³⁰⁾ Z dalších desetiletí však nemáme o městském opevnění žádné konkrétní zprávy; nevíme tedy ani, bylo-li poškozeno za husitského vpádu, k němuž došlo roku 1423, kdy město dobyl Žižkův hejtmán Jan Hvězda z Vicemilic.

Dne 22. července 1513 Adam z Hradce daroval městu Telči místo na zbudování rybníka, z jehož výnosu mělo poté opravovat opevnění. V příslušné listině, která je pozoruhodná i v širším měřítku z hlediska tehdejších principů péče o městská opevnění, se o tom praví:

„Já Adam z Hradce oznamuji tímto listem všem vuobec, tak budoucím, jako nynějším, kdež čten nebo čtící slyšán bude, že znamenav to vskutku, kterak město mé Telče na zdech městských, na branách a věžích velmi hyne, a tomu rozumějíc, jestliže časné a bez prodávání skutečné opravy na něm nebude, že zdi padnú a z dobrého města že mi městečko zuostane, a také to dobře věda, že obyvatelé téhož města toho pro svůj nedostatek udělali nemohú, aby sami z statkuov svých to město, tak jakož potřeba káže a na ně sluší, opravovati mohli, i to také sobě přemejšleje, že sem sám toho povinen, abych sobě města neopatrností nezpusťil, ale včas je opravil, že tady i mé poctivé a požitečné dědicuov i budoucích mých bude, i protož já Adam z Hradce svrchu-

psaný, chtěice, aby to město mé Telče včas opraveno bylo, s dobrým a vážným rozmyslem a s zdravý radú přátel svých jakožto mocný, dědičný a přirozený pán toho města Telče i všeho panství teleckého dal sem a mocí listu tohoto dávám opatrným purkmistru, rychtáři a konšelóm i vši obci téhož města Telče nynějším i budoucím to místo, kteréž slove v Smrku nad Šiškovským mlýnem a leží mezi těmito dědinami Velkého Evanova a Malého Evanova, aby oni tu a na tom místě rybník mohli udělali k těmúž městu mému Telči, jakož jsou již na svůj vlastnie náklad udělali, a toho rybníka aby oni měšťané moji telectí nynější i budoucí k věčnosti užívali, což

no 1856, s. 67. Tento zápis za nejstarší doklad existence města Telče pokládal Václav Richter (o. c. v pozn. 12, s. 8).

30) „in der maur“; SOkA Jihlava, AM Telč, inv. č. 1.

budú moci najlépe, bez všelikej překážky mé, dědicuov i budúcích mých, a na ty požitky toho rybníka aby město opravovali a z toho počet řádný učinili i jich potomci vsí obci, když by toho kolivěk obec požádala, a to přede mnú, dědici a budoucími mými aneb před těmi, komuž bychme na svém místě slyšeti ten počet poručili“.³¹⁾

Poté se zachovaly hojné zmínky o telčských branách v městské trhové knize z let 1564 až 1599. Tak v roce 1568 je uváděna Velká brána³²⁾ a v roce 1569 se tu setkáváme s Malou bránou,³³⁾ Horní bránou³⁴⁾ a opět s Velkou bránou.³⁵⁾ Z ojediněle dochovaného výtahu z purkmistrovských knih příjmů a vydání za rok 1610 máme informace jen o drobných opravách na městském opevnění.³⁶⁾ Obdobný výtah z purkmistrovských knih příjmů a vydání se dochoval ještě pro následující rok 1611, kdy však byly na opevnění prováděny práce většího rozsahu.³⁷⁾

31) SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 21.

32) SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 73, fol. 77r.

33) Tamtéž, fol. 86r.

34) Tamtéž, fol. 89r.

35) Tamtéž, fol. 103r.

36) Toho roku byly tedy zaplacený 2 zl. 6 gr. „zámečníku od udělání pantů nových velkých k fortně u lázní“, 10 gr. „Vrbovi od kladky a zavěšování a od dveří k parkánu děláni“, 4 gr. „Vrbovi, co strojil kladky na věži a na bráně opravoval“, 3 gr. 5 pen. „nádeníkům od kamení svozování u Malý brány“, 9 gr. „vrátnému za futra a rámy na baštu panskou“, 8 gr. „od zavěšení voken a pantů děláni na baště varhaníkovy dano hodinář“, 8 gr. „Vlachů od zadělání voken na baště varhaníkovy“, 4 gr. „Vrbovi dano, že na bráně most opravoval a u kašny koryto spravil“, 1 gr. 3 pen. „Jakubovi zámečníku za nárožníky na bránu“, 3 gr. „za hřebíky laťovní na bránu“, 26 gr. „od skel opravení na baště, kde varhaník“, 2 zl. 20 gr. „dano 4 tesařům, co dělali na mostě na Velký bráně“, a 1 zl. 20 gr. „truhlářů od dělání všelijakých věcí [?], též na Malý bráně od futer podbrannýmu a rámců“ SOKA Jihlava, AM Telč, kart. 1, č. L 172.

37) Nejprve v pátek po Hromnicích byly zaplacený tyto částky za provedené, zatím pouze nevelké, práce, které se navíc jen zčásti týkaly městského opevnění:

„Hadrmachovi od lámání kamenný zdi, díry děláni k závoře nový a trouby kladení u provazníkových, též voken zadělání na Velký bráně – 9 1/2 gr.“

„Dano kováři od udělání nových hřebíků a za železo, skoby, kruhu děláni k nový závoře na bránu – 4 gr.“

„Dano 2 tesařům za 6 dní každému od dělání nových vrat u Divišových a sloupů tesání, též plotu děláni, závoře u Velký brány a trouby u provazníkových – 1 zl. 9 gr.“

Na Velký pátek však již bylo placeno za zahájené větší opravy městských hradeb, které – pokud jde o zednické práce – řídil Jeremiáš (Erejiáš) Vlach. Šlo o tyto položky:

Obr. 9: Telč, celkový pohled na jižní část města přes Ulický (Seminářský) rybník. Nejdelší dochovaná partie hlavní hradby s cihelnou nástavbou (foto V. Razím, 2001).

Obr. 10: Telč, vnější líc hlavní hradby za domy čp. 90 a 118 (foto V. Razím, 2007).

„Pičinským od přivezení prken a krokví ke zdem městským – 5 gr.“
„Dano 5 nádeníkům, kteří u zdi městských grunty prázdnili a kopali po 2 dni – 1 zl.“

„Erejiášovi Vlachovi od opravení zdi městských – 1 zl. 12 gr.“

„Tesařům od svrubu děláni k plochhauzu – 1 zl.“

„Dano Pičinským na spropití od vožení dříví ke zdem městským – 5 gr.“

„Dvěma nádeníkům za půl dne, kteří k tomu srubu grunt kopali – 3 gr.“

„Dvěma nádeníkům, kteří Vlachům podávali na zdi, jednomu za 6 dní a druhému za 5 dní po 3 gr., činí – 1 zl. 18 gr.“

Vlachovi na zdi opravení – 3 zl.

Mošničkovi od díla svrubu – 3 zl.“

„Mošničkovi a tesařům od díla ke zdem a od svrubu – 2 zl. 22 gr. 3 1/2 pen.“

„Vlachovi na dílo zdi – 2 zl.“

Více jemu na pilíř, kderej dělal – 2 zl.

Vosmi nádeníkům od gruntu kopání k tomu pilíři a kamení, vápno podávali za 30 dní po 3 gr., činí – 3 zl.

Více 4 nádeníkům od podávání, každému za 5 dní po 3 gr. – 2 zl.“

V pátek po sv. Jiří byly zaplacený následující částky:

„Dano od nalámání 6 sáhů kamene u Krahulčí – 1 zl. 15 gr.“

Jeremiášovi Vlachů vydáno jak od opravení zdi, tak i na dílo rathauzu – 19 zl.

Obr. 11: Telč, pohled z příkopu na hlavní hradbu za čp. 27 (v pozadí, vpravo druhotný opěrný pilíř) a parkánovou hradbu (v popředí, vpravo čp. 115) (foto V. Razím, 2007).

Oba tyto prameny jsou pozoruhodnými doklady o existenci bašt, které však nelze lokalizovat, a celkově dokládají zjevně poněkud horečnou snahu opravit a více či méně provizorně doplnit zanedbaný fortifikační systém v době, kdy po desetiletích relativní stability a míru začaly hrozit předzvěsti třicetileté války. Roku 1611 v jižních a středních Čechách řádili pasovští žoldnéři a léta vojenského napětí provázajícího krizi střeoevropské větve habsburské dynastie vyvrcholila abdikací císaře Rudolfa II. Zřízení „sрубů“ (plochhaus = Blockhaus) můžeme velmi reálně spojit

Tesařům za ten měsíc vydáno – 2 zl. 2 gr.“

„Nádeníkům od boření zdí, podávání, vápna nošení za měsíc – 10 zl. 8 gr.“

„Jeremiášovi Vlachu, když dílo plochauz projednával, litkupu d[ílo] – 4 1/2 gr. 4 1/2 pen.“

„Za vědro patok, který se Jeremiášovi Vlachu na dílo přidalo – 15 gr.“ Další vyúčtování se konalo v pátek po slavnosti Sslání Ducha svatého, kdy byly zapsány tyto položky:

„Jeremiášovi Vlachu na dílo plochauzu – 16 zl.“

„Dáno nádeníkům za ten měsíc, kteří na plochauzu dělali – 12 zl. 2 gr. 3 pen.“

„Dáno od 8 krokvi votesání k plochauzu – 1 gr. 2 pen.“

„Dáno od vození kamene z Uhlíšť na plochauz – 3 _ zl. 4 gr.“

Dáno Chrastovi od prázdnění dříví v pargáně – 2 gr.“

Posléze v pátek po sv. Petru a Pavlu byly ještě zaplacený tyto částky: „Dáno Jeremiášovi Vlachu a doplacen na dílo a opravení zdí – 3 zl. 10 gr.“

„Dáno Traplíkovi nádeníkům od vození v parkáně ode dvou dní – 6 gr.“ Tím tyto práce na městském opevnění, vykonané v první polovině roku 1611, skončily; za celou druhou polovinu roku už byly na opevnění vynaloženy pouze 2 zl. 15 gr. „od lámání kamene Malý bráně“ (SOKA Jihlava, AM Telč, kart. 1, č. L 173).

s vnějšími, předsunutými obrannými prvky, které beze stopy zanikly, doklady o svážení dříví (konkrétně „krokví“) „ke zdem městským“ se týkají spíše parkánové zdi a jejího (krytého?) ochozu. „Zadělávání voken“ na varhaníkové baště lze patrně rozumět tak, že někteří měšťané měli v mírovém období pronajaty části hradeb, které v rozporu s jejich funkcí „načerno“ upravovali ke svým potřebám. Pozoruhodná je také účast Pičinských (osada patřící telčskému špitálu), nasvědčující obvyklé povinnosti okolních obcí přispívat ke stavbě a údržbě městských hradeb, které mohly v případě válečného ohrožení posloužit také k obraně vesničanů.

Za třicetileté války mívaly telčské brány pochopitelně stálou vojenskou stráž. Tak zpráva z roku 1632 uvádí: „*Léta Páně 1632 3. dne januarii začala se kontribucí pro 12 mušketýrův a jednoho kaprála, kteří při městě na branách vartují*“.³⁸⁾ V urbáři telčského panství z roku 1654 je mezi „služebnostmi města Telče“ zapsána i tato povinnost: „*Bránu Velkou toliko na náklad obecní opravují*“.³⁹⁾ zjevně v protikladu k bráně Malé, kterou udržovala vrchnost (zřejmě od dob renesanční novostavby brány, srov. níže).

O tom, že se i nadále v 17. století město snažilo – v rámci možností – udržovat chátrající a snad i v průběhu války poškozené hradby v dobrém stavu, svědčí nedatovaný koncept listu městské rady vrchnosti (tedy hraběti Slavatovi), pocházející zřejmě z roku 1660, v němž městská rada mimo jiné uvádí, „*kterak velikou sešlostí zdi zdejší městské některých let, jako ještě i loňského a letošního roku, jsou náramnou zkázu vzaly, a aby takové k deturpací města se nespátřovaly, všelijakým způsobem a prostředkem aby k jakež takejš reparací zčástky přijíti mohly, o to jsme se vynasnažovali a pečovali*“, avšak městský důchod „*jak věží, hodin, rathouzu, tak také mlejna obecního a rybníkův, jako obzvláštně zdi městských opravováním nanejvyš ztenčený se vynachází*“.⁴⁰⁾

V dalším, rovněž nedatovaném konceptu listu, napsaném snad roku 1675, se městská rada zmiňuje o tureckém ohrožení, kvůli kterému jim hejtman přikázal, aby se připravili k obraně, načež uvádí důvody, jež jim ve vyplnění tohoto rozkazu brání. První z nich, který nepotřebuje komentáře, zní takto: „*Předně, kterak velmi zruinované a porušené zdi městské se vynacházejí a opravy nevyhnutelně důležité potřebují, prostředek pak, k němuž by se sáhnutí a náklad na reparací nésti mohl, před rukama není a o něm v skutečné pravdě se neví*.“ Městská rada proto prosí hraběte, „*že se ráčíte k nám tak laskavě nakloniti, zdi městské a jejich ruinu spatřiti dáti, a nemajíce my k obci zdejší ani jedinkého kusu dříví, jistou pomoc dřívím, prkny, lidem roboutným a obzvláštně řemeslníkům, jako mlynářům, kteří takovému dílu výborně rozumí, učiniti*“, a to takovým způsobem, „*abychom 11 soldátův na vlastní spesu [tj. náklad] naši zverbovati, nadto výše dáti měli*“.⁴¹⁾

Dne 12. září 1731 uzavřela městská rada smlouvu s Františkem Fillerem, telčským měšťanem a zednickým mistrem. Ve smlouvě se praví: „*Právě řečený zednický mistr se totiž zavazuje, že postaví nejprve u městské hradby za židy poblíž Ulického rybníka postačující pilíř, dále v dolním*

38) SOKA Jihlava, AM Telč, kart. 22, č. L 234.

39) MZA, F 239, inv. č. 3, fol. 38v=45v.

40) SOKA Jihlava, AM Telč, kart. 2, č. L 286.

41) SOKA Jihlava, AM Telč, kart. 1 č. L 259.

parkánu proti sv. Anně dva obdobné pilíře, jak mu to bylo ukázáno, rovněž že opraví tamní otvory a posléze uvede do dobrého stavu vnitřní městskou hradbu, jež přiléhá k Zimprichovskému domu, a sám si k tomu obstará a zaplatí potřebné nádeníky.“ Za tuto práci měl Filler dostat 48 zl. a měl mu být také dodán potřebný kámen i písek.⁴²⁾ Údaj svědčí o statických problémech hradeb, které měly být řešeny opěrnými pilíři. Několik takových pilířů se dochovalo právě nad Ulickým rybníkem, a není vyloučeno, že jsou alespoň zčásti právě Fillerovým dílem. Hlavní hradba je zde dnes navzdory poděpení silně ven vychýlená a vyžaduje neodkladné statické zajištění.

Několik zpráv týkajících se městského opevnění nacházíme v radním protokolu z let 1764–1770. Nejprve v zápise ze schůze městské rady, jež se konala 6. května 1765, čteme:

„P. úřední purkmistr předkládá, že p. Ignác Zwach požádal, aby mu bylo povoleno, aby za městskou hradbou, nacházející se u jeho domu, vystavěl mydlářskou dílnu, a následovně aby mu bylo povoleno spojení skrze městskou hradbu zřízením dveří, přičemž by řádně zaplatil za místo, jež je k tomu potřebné. R [ozhodnutí:] Žádosti se vyhovuje, avšak s tou výslovnou podmínkou, že totiž podle starého základu parkánu má být postavena (nota bene) městská hradba a horní část stavby má být zabezpečena takovým způsobem, aby nedocházelo k žádnému podloudnému vniknutí, za kteréžto místo p. Zwach má zaplatit 6 kusů dukátů a tato peněžní částka má být zapsána mezi příjmy v partikulárním účtu.“⁴³⁾ Dům mydlářského mistra Ignáce Zwacha, o kterém je tu řeč, je dnešním domem čp. 53/I; Zwach jej koupil v roce 1755.⁴⁴⁾ Tento záznam dobře dokumentuje proces typický pro většinu opevněných měst v průběhu 18. století: Původní, fortifikační úloha hradeb prudce upadá, město již povoluje dílčí demolice, průrazy a různé ryze účelové zásahy, a nadále již vnímá, byť značně nekonceptně

Obr. 12: Telč, hlavní hradba s rozměrným vynásecím pasem západně od čp. 27. A – vnější, B – vnitřní strana (foto V. Razím, 2007).

a spíše ze „setrvačnosti“, jen „policejní“ význam starých obvodových zdí.

O měsíc později, v zápise z 5. června 1765, psaném tentokrát česky, se uvádí: „Léta Páně 1765 dne 11. junii byla vyslána kommissí magistratualní ad instantiam Václava Pella, který od Felixa Roda platz neb zahradu, spolu tam se vynacházející na příkopech kůlnu za 105 zl. r. jest ukoupil, který platz neb zahrada z strany příkop na zdýlku 12 sáhů, pak dule od rohu kůlně až k Felixovej stodole šíkem po kůl

42) SOKA Jihlava, AM Telč, kart. 1, č. L 260.

43) SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 65, fol. 43r.

44) J. Rampula, Domy v Telci, Telč 1999, s. 251.

Obr. 13: Telč, hlavní hradba. Detail vnitřní strany neomítnutého cimbuří v podstřeší domu čp. 118. Uprostřed zazděná proluka se střílnou, dole odlámaný ochoz (foto V. Razím, 1999).

tam nedaleko vrat se vynacházející podobně na zdýlku 10 sáhů, item zpředu od vrchu neb kraje plota příkop až dolů k druhému rohu kůlně šířky 11 sáhů a zase od obmezeného kůlu při vratech Felixovy stodoly stojícího až po stromek trnkový nahoru podobně šířky 7 sáhů vynáší; však s tou vejmičkou se to dovolilo odprodat a respective odkoupit, aby na tom místě žádný komín neb světničku držitel gruntu toho vystavěti se neopovážil“.⁴⁵⁾

Posléze v zápise ze schůze městské rady, konané 5. dubna 1767, se praví: „Ingerisch p. Josef jménem svého tchána Martina Lustiga žádá, aby mu byl povolen vchod do jeho zahrady přes horní parkán vpravo od městské brány, přičemž zase on je naopak ochoten přenechat nynějšímu p. primátorovi do užívání Lameschovskou zahradu. R [ozhodnutí:] To se až do dalšího rozhodnutí může stát, ale p. Ingerisch nebo jeho p. tchán Lustig má dát udělat ještě jeden klíč a předat ho p. primátorovi“.⁴⁶⁾ Zmíněný dům Martina Lustiga je totožný s dnešním domem čp. 25/1, jež Lustig sice roku 1764 přenechal svému zeťovi, ale ponechal si přitom stavení postavené vzadu za domem.⁴⁷⁾

Také obsah těchto, z dnešního pohledu poněkud úsměvných záznamů je příznačný, s obecnou platností: Město přenechává jednotlivým sousedům úseky parkánu a příkopů k druhotnému, zejména hospodářskému využití; výsledek tohoto procesu je v převážné míře platný dodnes, včetně mnohých majetkoprávních nejasností, komplikujících mimo jiné výkon památkové péče.

Další zprávy, vesměs svědčící o postupném rozkladu fortifikačního systému, již nejsou z hlediska stavební podoby a vývoje hradeb příliš zajímavé, a proto jejich výčtem nebudeme zatěžovat text. Za pozornost však stojí charakteristika hradeb v knize J. Beringera a J. Janouška z roku 1891, které však nelze bezmezně důvěřovat; autoři zjevně směřují tehdejší stav opevnění se svými představami o je-

ho původní podobě a vyjadřují se místy zmateně: „Co se týče hrazení, máme také u nás po celé jz. straně města příkop z obou stran obezděný a dvacet českých loket široký, nescházejí tu ani stopy bašt kulatých, z nichž jedna na straně jižní poblíž bran městských do dneška stojí a na počátku století tohoto, byvší dříve mnohem vyšší, ještě střílnami a vysokou střechou kuželovou byla opatřena. Též na branku k vodě vedoucí bylo pamatováno. Přicházíme k ní ošklivou soutkou mezi domy ulice č. 107 a 90. Kamenné veníře její jsou sice již vytlučeny, přes to však dosud jest viděti, že byla goticky sklenuta a že byla jen 4 m vysoká při 90 cm rozpjatí...“

Přední zeď na městské straně příkopu byla toliko zvýšenou zdí příkopu a byla opatřena po způ-

sobu starých opevnění té doby střílnami... Druhá zeď hradební z této strany byla vlastně vnitřní zdí městskou obklíčující je většinou sama. Z té příčiny byla i stavba její velice nákladná. Výška její nad úroveň města obnášela původně 8.5 m. Když pak ve století XVII. zeď tato zvýšena, dostoupila výška její plných 10 m, jak možno se přesvědčiti dosud na jz. straně města, kde opevnění je dobře zachováno. Zeď tato jest se zřetele stavitelství fortifikačního velmi zajímavou památkou, neboť nalézáme při ní všechny zvláštnosti hrazení, jakéž byly v dobách, kdy neznáma byla zbraň střelná. Zdi vo její jest nejspodněji něco přes dva metry silné a výška její, jak uvedeno, byla 8.5 m i s ozubím, kteréž přes to, že při pozdějším zvýšení zdi bylo zastaveno, dosti nápadně jest patrné... Na vnitřní straně této zdi, tedy na straně městské, viděti dosud v příslušné výši ve tloušťce zdi založený ochoz, kterýž býval přístupem kamenným přístavkem se stupni. Takový přístavek kamenný byl u nás do nedávna v oné části hradeb, k níž přicházíme od domu č. 25. Ještě před sedmi lety byl dosti patrný, dokud nevypotřeboval se úplně dobrý materiál jeho. Tedy v tomto způsobě a tvaru obklíčovala dále jednoduchá zeď město naše. Že tomu tak, nalezení jsme doklady při některých místech strany sv., kde vyskytují se zbytky hradeb tu a tam jakožto části stájů, kůlen a podobných stavení potřebných. Tak patrné jest staré ozubí i ochoz na vnější zdi hospodářského stavení na dvoře domu č. 61 a zvláště na podobném místě v domě č. 70, kde v otvorech mezi starým ozubím pohodlně osazený trámy nesoucí sloup nynějšího přístavku“.⁴⁸⁾

Z průběhu 20. století nalézáme v pramenech více či méně podrobné doklady o dílčích demolcích a opravách zbytků městských hradeb. Nejrozsáhlejší zabezpečovací akce proběhla v letech 1982–1993 v úseku mezi domy čp. 107 a 27 na jižní až jihozápadní straně města.⁴⁹⁾

48) J. Beringer – J. Janoušek, *Město a panství Telč. Telč s. d. [1891]*, s. 151 až 153, 174.

49) Srov. V. Razím – P. Zahradník, o. c. v pozn. 2. Některé písemné prameny citujeme ještě na příslušných, vhodnějších místech v následujících částech textu.

45) SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 65, fol. 47r.

46) Tamtéž, nestránkováno.

47) J. Rampula, o. c. v pozn. 44, s. 115–116.

Základním východiskem při pokusu o rekonstrukci průběhu a stavebního vývoje telčských hradeb je vedle archivní rešerše a vlastního terénního průzkumu jejich dochovaných částí zejména mapa stabilního katastru z roku 1835 (obr. 1). Jde o nejstarší, relativně velmi přesné geometrické zaměření městského celku s vymezením jednotlivých domů a jejich parcel, tedy také s příslušnými liniemi v pásmu městské fortifikace. Na základě zkušeností s prací s tímto druhem pramene v řadě jiných měst je však třeba počítat s nepřesnostmi i opomenutími některých prvků (např. včetně hradebních bašt). Srovnatelný, nezastupitelný význam má telčská zvláštnost – model historického města, pořízený učiteli zdejší dívčí měšťanské školy k roku 1895 (část na obr. 7).⁵⁰⁾

Jen velmi omezeně využitelná je naopak schematická mapa prvního, tzv. josefského vojenského mapování přibližně z let 1763–1764, která podává charakteristiku urbanistického celku na základě pouhého pozorování v terénu (obr. 3). Ostatní vojenská mapování jsou již mladší než stabilní katastr a způsobem znázornění i dobou pořízení nedosahují z hlediska daného tématu hodnot a významu nejstarší katastrální mapy. Velmi omezené je také využití novodobých měření jednotlivých domů ve městě, které se zpravidla netýkalo zadních objektů při hradbách.⁵¹⁾

Poměrně chudé jsou prameny obrazové. I když je Telč zachycena na několika zobrazeních,⁵²⁾ jen výjimečně je lze využít ke studiu opevnění. Nejcennější a zároveň nejstarší je veduta města ze sbírky Dismase z Hoferů z roku 1728 (obr. 2). Město je zde zachyceno v pohledu od jihozápadu v době, kdy ještě stála celá trojdílná soustava Velké brány. Nejvyšší opatrnosti je třeba při práci s vedutou F. B. Wernera z doby kolem poloviny 18. sto-

Obr. 14: Telč, úsek hlavní hradby za domem čp. 79. Autentický vnější líc. Pod cihelnou nástavbou oboustranně špaletované střílny v předprsí zídce (foto V. Razím, 2007).

Obr. 15: Telč, úsek hlavní hradby za domem čp. 79. Detail vnější strany cihelné nástavby s prežovou stříškou (foto V. Razím, 2007).

letí, znázorňující Telč přibližně od jihovýchodu. Tak jako u množství dalších zobrazení tohoto autora, nelze se na ni spolehnout prakticky v žádném směru, a proto ji zde nepublikujeme. Ostatní ikonografické prameny buď opevnění vůbec nezachycují, nebo se jejich výpověď neodlišuje od dochovaného stavu. Velmi chudá a takřka neupotřebitelná jsou dílčí zobrazení města, na nichž se určitým způsobem objevují části hradeb, a stejně je tomu s fotografickými snímky, které se podařilo shromáždit z různých zdrojů.

50) Model je umístěn v expozici Muzea Vysočiny v telčském zámku.

51) Srov. J. Bláha a kol., o. c. v pozn. 1, mapa č. 22. Takřka negativně významy rovněž snahy nalézt využitelná zaměření v rámci archivní rešerše, zejména v archivu místního stavebního úřadu (srov. přílohy archivní rešerše v: V. Razím – P. Zahradník, o. c. v pozn. 2).

52) Vesměs jsou nejnověji souhrnně publikovány v: J. Bláha a kol., o. c. v pozn. 1; V. Kratinová – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 1.

Obr. 16: Telč, úsek hlavní hradby za domem čp. 79, pohled na horní část z vnitřní strany. Dole gotická část s odbouraným ochozem a těžce poškozenou předprsní zídou, nahoře cihelná nástavba (foto V. Razím, 2001 a 2007).

Problematicky opevnění se okrajově dotkly také některé archeologické výzkumy.⁵³⁾ Dosavadní stavebněhistorické průzkumy domovní zástavby se objektů v kontaktu s městským opevněním netýkaly, s výjimkou čp. 74. Celkový stavebněhistorický průzkum města z roku 1962 se hradbám věnuje pouze povšechně, naproti tomu je však alespoň zmiňuje při charakteristice jednotlivých domů.⁵⁴⁾

53) Srov. D. Zimola, Archeologický výzkum domu č. 31 na náměstí Zachariáše z Hradce v Telči, Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských, sv. XII, 2000, 3–23; J. Bláha – L. Konečný, o. c. v pozn. 14.

54) Srov. M. Pavlík, o. c. v pozn. 3; D. Černoušková – P. Borský, Dům čp. 74, stavebněhistorický průzkum, rkp., Brno 1993; D. Černoušková – P. Borský, Dům čp. 74, stavebněhistorický průzkum, dílčí doplnění rkp., Brno 1995.

Základní složkou fortifikačního systému města byla hlavní hradba, která ze dvou stran navazovala na opevnění hradu. Vzhledem k razantním novověkým proměnám hradního areálu však konkrétní způsob této návaznosti neznáme (srov. dále). Hradba se dochovala v podobě různě dlouhých fragmentů, z nichž jen některé mají větší vypovídací hodnotu. Zatímco na straně Novoměstského rybníka byla hradba takřka bez výjimky využita jako obvodová zeď renesančních a pozdějších přístaveb, a tak silně upravena, omítnuta a za některými domy odstraněna, na jihu a jihozápadě, u rybníka Seminářského, dodnes stojí několik úseků dochovaných v kompletní výšce a částečně obnažených z obou stran (obr. 6).

Pokud to lze z nespojitých fragmentů vyvodit, lze hlavní hradbu považovat za jednotné stavební dílo. Stavba však mohla probíhat delší dobu, kterou nedokážeme blíže vymezit. Na nečetných místech, kde lze ověřit původní mocnost hradby, dosahuje kolem 180–200 cm. Jde tedy o poměrně mohutnou konstrukci, vybudovanou z lomového kamene místního původu, spojovaného pevnou vápennou maltou. Stavělo se v konstrukčních pásech, sledujících původní sklon terénu, hranolové trámký lešení procházely celou masou zdiva. Původní výšku hradby můžeme stanovit jen přibližně, neboť na žádném z dochovaných míst nelze změřit rozdíl mezi základovou spárou a korunou zdi (srov. obr. 29).

V plné výšce stojí zejména dlouhý úsek vymezený domem čp. 27 na straně jedné a čp. 107 na straně druhé. Nepochybně původní předprsní zídka s cimbuřím je silná kolem 60 cm. Vzhledem k tomu, že 120 cm šířka ochozu pro pohyb obránců nedostačovala, byl ochoz na vnitřní straně pravděpodobně ještě rozšířen dřevěnou platformou, kterou nesly trámký, po nichž zůstaly pravidelně rozmístěné hranolové otvory, procházející předprsní právě těsně nad úrovní ochozu. Podle citovaného svědectví Beringera a Janouška z roku 1891 byl ochoz hradby patrně přístupný kamennými schodišti při jejím vnitřním líci, jejichž chronologie a lokalizace však zůstávají nejasné.

Zuby cimbuří jsou asi 235 cm dlouhé a 95 cm vysoké, proluky mezi zuby cca 87 cm široké a jejich parapety jsou přibližně 85 cm vyvýšené nad ochoz. Detailní úpravu koruny

cimbuří neznáme. V další vývojové fázi byly proluky cimbuří zazděny oboustranně ustupující zazdívkou ze smíšeného zdiva či cihel, jejíž součástí jsou v ose umístěné obdélné střílny, cca 45 cm vysoké (obr. 13). Jejich půdorys je symetricky mírně oboustranně rozevřený, v lících jsou tedy 36 cm široké, ale v zúžení uprostřed pouze 25 cm. V blíže zkoumaných střílnách se neuplatňovaly trámký pro zaklesnutí palné zbraně, ale velká část otvorů je dnes omítnuta a neumožňuje detailní posouzení.

Jistě teprve v další fázi byla na korunu takto horizontálně scelené předprsně nastavěna další, kompletně cihelná zídka, která oproti vnitřnímu líci předprsně ustupuje asi o 15–18 cm. Její mocnost tedy činí kolem 40–45 cm. Zídka je zhruba 170 cm vysoká a střídavě se v ní uplatňují dva druhy původních otvorů – kruh o průměru asi 32 cm a na výšku umístěný obdélník cca 50×16 cm. Kruhové otvory jsou asi 60 cm vysoko nad korunou původního cimbuří, obdélné otvory asi 42 cm. Kruhové otvory se na vnějším okraji nálevkovitě rozvírají (okosená hrana). Vnitřní strana zídky je plochá, bez detailů, vnější je nad cimbuřím vymezena jednoduchou římsou z předsazených cihel, nahoře je římsa z cihel složitěji profilovaná, včetně pilovitého pásku tvořeného rohy diagonálně ložených cihel. Vnitřní líc této nástavby je kompletně v ploše omítnut cementovou omítkou šedého nátěru (z rekonstrukce v 80.–90. letech 20. století), vnější líc má tuto omítku pouze „nahrubo“ hozenou. Zídka, a tím celá hradba vrcholí pultovou, ven skloněnou stříškou z pálených prejzů (obr. 10–12, 29).

Velmi intaktní je na jihozápadní straně města také kratší úsek za domem čp. 79, který se však odlišuje v některých detailech. Horní cihelná nástavba spočívá na lomovém zdivu, které je nepravidelně zakončeno v důsledku odbourání. Na rozdíl od předešlého úseku tedy byla předprsní zídka před provedením cihelné nástavby významně snížena, navíc koruna získala nepravidelný, nezačištěný průběh. Těsně pod nástavbou jsou tři pravidelně rozmístěné, druhotně proražené střílnové otvory pravoúhlého tvaru, v půdorysu oboustranně šikmo špaletované, špalety jsou cihelné, překlad tvoří neopracovaný kámen hranolového tvaru. Bez možnosti detailního průzkumu nelze jednoznačně rozhodnout, zda tyto střílny byly vloženy do zazděných proluk předcházejícího cimbuří nebo do plné, průběžné předprsně. Značná vzdálenost mezi střílnami nasvědčuje spíše druhé možnosti, jednoznačnou odpověď však může přinést teprve budoucí průzkum z lešení. Cihelná nástavba je zde zcela intaktní, bez omítky na obou lících, s prejzovou krytinou zjevně značného stáří (obr. 14–16).

Obr. 17: Telč, průčelí zadního domu čp. 61, pohled od Novoměstského rybníka. Dům využil jako jednu ze svých obvodových zdí hlavní hradbu. Stav během obnovy omítky (vpravo čp. 133) (foto V. Razím, 2007).

Žádné jednoznačné důkazy nenasvědčují existenci věží či bašt hlavní hradby. Podle analogií můžeme předpokládat, že terén skýtal na většině obvodu takovou ochranu, že věže nebyly považovány za potřebné. Důležitá je výpověď zobrazení ze sbírky Dismase z Hoferů (obr. 2), které nezachycuje žádnou věž v celém úseku od Velké brány do jižního sousedství barokní jezuitské koleje, jak lze ostatně z větší části ověřit i dnes. Žádné věže zjevně nebyly ani na ohroženější straně v západním sousedství Velké brány, naproti tomu však takový prvek nemůžeme vyloučit na nejméně chráněné jihovýchodní straně, mezi Velkou branou a Novoměstským rybníkem, kde však hlavní hradba bezmála zcela zanikla a nezachycují ji žádné prameny.

Opatrně musíme posuzovat původ dvou hranolových věžových útvarů, výrazně vystupujících z linie hlavní hradby u areálu bývalého jezuitského semináře (obr. 6). Východnější z nich (za čp. 75), která je poněkud subtilnější (vnější rozměry 6,5 × 7 m), i nižší západní (za čp. 74) velmi dobře zachycuje zobrazení ze sbírky Dismase z Hoferů (obr. 2). Bohužel dnešní stav, po přestavbě k obytným účelům, neumožňuje nic jistého konstatovat o stáří těchto prvků, jejich původním uspořádání ani o jejich konstrukčním vztahu k hlavní hradbě, jisti si nejsme ani případným vývojem mocnosti obvodových zdí a dispozice (obr. 8, 19). Jejich zjevná příslušnost k linii hlavní hradby pouze dovoluje usoudit, že jsou starší než parkánová zeď v příslušném úseku, pokud ovšem takto správně interpretujeme původ vnější obvodové zdi semináře. Za úvahu zejména stojí, zda tyto hranolové věže nesouvisejí s nějakou započatou, ale nedokončenou pohusitskou etapou modernizace opevnění na obvodě hradu a jeho předpolí. Podobná, ale mohutnější

Obr. 18: Telč, fragment hlavní hradby, dochovaný v novodobé zdi mezi parcelami domů čp. 48 a 49 (pohled od čp. 48). Metodicky pozoruhodný doklad důležitosti pečlivého průzkumu v sítích (i zdánlivě bezcenných) stavebních konstrukcí v městské zástavbě (foto V. Razím, 2007).

ší hranolová věž v analogické situaci stojí také v opevnění zámku severozápadně od jakubského kostela.

Telčskou hlavní hradbu, v níž se věže vyskytovaly nejvýš v několika místech a rozhodně netvořily ucelený systém, můžeme spojit s nejběžnějším typem městských opevnění. Jednoduše provedené cimbuří, bez střlen ve stínkách, lze pokládat za indicii předhusitského stáří, jakkoli výjimky existují. Jednoznačně tvrdit, že první zmínka o existenci opevnění z roku 1387 již hovoří o dochované formě hradby (a nikoliv např. o opevnění ze dřeva a hlíny), sice nemůžeme, je to však velmi pravděpodobné. Jistou oporou mohou být historické souvislosti. Telč měla majetkoprávně velmi blízko k nedalekému městu Slavonicím. Ty byly, pouze již z dřívější doby, rovněž majetkem pánů z Hradce a také někdy kolem poloviny 14. století se staly městem. Zdejší hlavní hradba, patrně zcela prostá hradebních věží, je svou koncepcí telčské velmi podobná (neznáme však detailní řešení předprsní zídky) a dvě tamější dochované brány – průjezdní věže uzavírané vraty a hřebenem – lze spojit ještě s dobou předhusitskou.⁵⁶⁾ Zajímavá je zpráva o obléhání Jindřicha II. z Hradce Vilémem z Landštejna ve Slavonicích roku 1353 a o pomoci telčských měšťanů, kterou si jejich pán vyžádal. Vleklé války, které Jindřich vedl se svými odpůrci na pomezí jižních Čech a Moravy, mohly významným způsobem přispět ke včasnému opevnění (případně zdokonalování hradeb) zdejších poddanských měst, kromě Slavonic či Jindřichova Hradce rovněž Telče.

Otázkou zůstává, kdy došlo k zazdění proluk cimbuří a jejich nahrazení oboustranně špaletovanými střilnami a kdy vznikla ojedinělá cihelná nástavba. Prameny opět nepodávají jednoznačné svědectví. Pozoruhodné je privilegium telčské vrchnosti z roku 1513, které nasvědčuje špatnému stavu hradeb a bezprostřední nutnosti je opravit. Typ stři-

len v zazdívkách proluk není s touto dobou v rozporu, stejně jako značně poškozená předprsní zídka se střilnami pod cihelnou nástavbou za čp. 79. Naproti tomu možnost, že na hradbě za tímto domem nebylo před vložením střilen cimbuří, ale průběžná zídka, a skutečnost, že oboustranně rozevřené střilny zde měly oproti partii na jihu poněkud odlišný tvar, nutí k uvažování o složitějším vývoji. Nevíme, zda s úpravou předprsní zároveň nedošlo k zastřešení ochozu, stopy takové změny však nalezeny nebyly. Větší komplikovanosti procesu pohusitských úprav ostatně napovídají i zmíněné nejasnosti kolem věží jižně od jakubského kostela.

Pro datování cihelné nástavby je důležitá skutečnost, že zjevně měla pouze ozdobný, reprezentativní účel. Při její realizaci nemohl být ochoz hradby za-

střešený. Fortifikační funkci nástavby odporuje absence stop ochozu, zastřešení a dalších náležitostí. Soudíme proto, že toto zvýšení hlavní hradby neproběhlo přičiněním zedníka Jeremiáše Vlacha roku 1611, jak se zpravidla v literatuře bez důkazu uvádí, ale již v průběhu druhé poloviny 16. století. V této době máme podobný proces – dočasnou rezignaci na fortifikační význam opevnění v delším mírovém období – doložen i v jiných jihočeských a jihomoravských lokalitách (např. Český Krumlov, Třeboň, Slavonice).⁵⁶⁾ Součástí tohoto procesu byla ostatně poměrně „bezstarostná“ přestavba místního hradu na pohodlný a reprezentativní zámek, při níž byla část hradeb zlikvidována. Žádné poznatky bohužel nemáme o podobě omítky hlavní hradby, která mohla být rovněž ve stejné souvislosti výtvarně pojednána.

Využití pro bližší datování fortifikace v Telči nemůžeme ani středověké brány. Velkou bránu, která stála v hlavní hradbě mezi domy čp. 27 a 28, nám jen poněkud přibližuje zobrazení ze sbírky Dismase z Hoferů. Vidíme zde však pouze průjezdní hranolovou věž s arkýřem (patrně převetím) na boku, o jejímž původu a vývoji žádný detail neinformuje (obr. 2). Nelze vyloučit, že brána měla předbrání, přepážující uličku parkánu. Z literatury, totiž z publikace Jana Beringera a Jaroslava Janouška z roku 1891, víme, že za syndika Rambouska byla v roce 1833 zbořena vnitřní brána na jižní straně města,⁵⁷⁾ o níž uvedení autoři dále píší jen toto: „Dle svědectví mnohých pamětníků byla brána horní stavěná gotické o jednom poschodí a sedlovou střechou krytá. V příjezdu neširoké brány visela na kruhu připevněná delší část řetězu o mohutných člancích až do posledních dnů její existence, kdy brána prodána a snesena.“⁵⁸⁾

56) Srov. např. V. Razím, Opevnění města Českého Krumlova ve středověku I – Latrán a Nové Město, Průzkumy památek 6, č. 2, 1999 s. 35–68; V. Razím – P. Zahradník, o. c. v pozn. 55.

57) J. Beringer – J. Janoušek, o. c. v pozn. 48, s. 151.

58) Tamtéž, s. 174.

55) Srov. V. Razím – P. Zahradník, Slavonice – městské opevnění, stavebně historický průzkum, rkp. 2005.

Patrně někdy před polovinou 16. století byla vystavěna dochovaná vnější Velká brána (dnes čp. 114), vysunutá asi 15 m před městský příkop. Stavba má takřka čtvercový půdorys o straně přesahující délku 10 m. Přízemí je tvořeno průjezdem, umístěným asymetricky v západní polovině půdorysu, a místností ve zbylé části. Obě prostory jsou klenuty valenou klenbou se styčnými trojbokými výsečemi, jejichž hrany jsou vytaženy do hřebínků. Hlavní průčelí brány, charakteristické obnovenou renesanční omítkou s obdélnými rámcí, se v přízemí vlevo otvírá nepatrně zahroceným tesaným portálem průjezdu, který je na hraně profilován zkosením a výžlabkem. Vyvýšené odrazníky napovídají, že terén před branou byl druhotně snížen. Ve vrcholu archivoly portálu vystupuje reliéf pětিলisté růže a po jeho stranách ryté, zjevně druhotné datum 1629.⁵⁹⁾ Portál byl zavírán pouze vraty. Ostatní otvory průčelí jsou klasicistní. Městské průčelí má renesanční portál bez profilace, pouze s obvodovou listou a jednoduchými patečními římsami, jinak je však, stejně jako průčelí boční, klasicistně upraveno. Kruhová a nakoso postavená čtvercová okénka ve štítech mansardové střechy jsou snad součástí jinak zaniklé renesanční atiky, nahrazené dnešní střechou na počátku 19. století (obr. 20–23). Veduta ze sbírky Dismase z Hoferů nám dochovanou Velkou bránu představuje v reprezentativním renesančním hávu, s atikou a arkýřovými vížkami (obr. 2). Pojetí atiky zřejmě souviselo s cihelnou nástavbou hlavní hradby. Důležitým prvkem je obdélný tesaný portál s prošlapaným prahem, dnes zazděný, který vedl z průjezdu do sousední místnosti. Jeho okosená hrana nad pravouhlými patkami nasvědčuje gotickému původu, a naznačuje tak, že renesanční ráz stavby je teprve druhotný (obr. 23).⁶⁰⁾ Smysl specifického řešení této rozměrné stavby s průjezdem mimo osu nám uniká.

Polygonální pozemek po východním boku brány, zachycený na mapě stabilního katastru (obr. 1) a dodnes vlastně existující (byť částečně zastavěný), by mohl být stopou ramene příkopu, které sem bylo vyvedeno. Brána by tak stála na jakémsi ostrově, či spíše ostrožně, neboť na západ od ní leží terén s dnešní drobnou zástavbou znatelně níž. Nelze vyloučit, že Ulický rybník zasahoval v prostoru této zástavby kolem uliček Krátké a Úzké blíže ke jmenované bráně. Na zobrazení ze sbírky Dismase z Hoferů také před touto bránou stojí ještě další brána v podobě průjezdní hranolové věže, nejspíše již těsně před hrází Ulického rybníka, a mezi oběma branami probíhá úsek komunikace, který snad můžeme považovat za most (obr. 2). Úseku příkopu před dochovanou vnější Velkou branou odpovídá také zá-

Obr. 19: Telč, věžový útvar na západním konci bývalého jezuitského semináře (čp. 74) (foto V. Razím, 2007).

pis v josefském katastru z roku 1785.⁶¹⁾ Ve Velkém předměstí je v tomto katastru nejprve zaznamenán „kamenný most brány, který rozděluje Velké předměstí a místní prostranství“,⁶²⁾ poté „kus šancí, nepřinášejících užitek“,⁶³⁾ „obecní hradební příkop, vystavený všanc záplavám“,⁶⁴⁾ „dřevěný most přes hradební příkop“,⁶⁵⁾ „stezka vydlážděná kameny vedle hradebního příkopu“⁶⁶⁾ a posléze „městská brána č. 85“.⁶⁷⁾

Pokud přes příkop šel most dřevěný (kamenný zde vznikl až v roce 1791), musel být ten druhý – kamenný mezi vnějšími branami. Vnější, třetí brána je zřejmě ještě zachycena také 1. vojenským mapováním, uvažovaný úsek příkopu zde však nevidíme (obr. 3).

Složité soustava vnějších bran patrně vyrostla během 16. století, podcenit však nelze ani fortifikačně aktivnější období kolem přelomu 16. a 17. století, které nám částečně přibližuje zmíněný výtah z purkmistrovských knih z let 1610 a 1611, v němž se píše také o úpravách obou bran.

Roku 1791 byl přes městský příkop postaven nový kamenný most.⁶⁸⁾ V roce 1802 město v dražbě prodalo hřebíkáři Václavu Kalivodovi Velkou bránu (dnešní čp. 114/I), která byla do té doby městským majetkem.⁶⁹⁾ Příslušná smlouva o prodeji brány byla sepsána 22. června 1803 a praví se v ní, že město za 1020 zl. prodalo „ve veřejné dražbě, konané 16. srpna 1802, Václavu Kalivodovi jakožto nejvíce nabízejícímu budovu Velké čili Brněnské brány i s malým pro-

59) Pisemné prameny o pracích na bráně k tomuto roku však mlčí.

60) Interiéry stavby nebyly majitelem pro průzkum zpřístupněny.

61) MZA, D 6, inv. č. 3546, č. 33.

62) Tamtéž, č. 1/119.

63) Tamtéž, č. 3/121.

64) Tamtéž, č. 129/247.

65) Tamtéž, č. 130/248.

66) Tamtéž, č. 131/249.

67) Tamtéž, č. 152/270.

68) SOKA Jihlava, AM Telč, kart. 179, č. L 625.

69) SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 103, fol. 17r–17v.

Obr. 20: Telč, pohled od věže kostela sv. Ducha do míst zaniklé vnitřní Horní brány v linii hlavní hradby. V pozadí vnější Horní brána (foto V. Razím, 2007).

stranstvím, kde předtím stála hřebíkářská kovárna, dále kvelb, ve kterém měl hřebíkár uhlí, se vším právem a oprávněním, aby tím kupující volně disponoval, ale tak, aby nic nebořil a aby tam nebránil veřejnému průchodu.“ V osmém bodě prodejní smlouvy se nadto praví: „Obec bude provždy sama udržovat vlastní dřevěná vrata, vlastník budovy brány je pak povinen bránu pokaždé na příkaz magistrátu uzavřít a zachovávat v tomto ohledu vše, co mu bude nařízeno.“⁷⁰⁾ Za Kalivody byla brána roku 1814, jak uvádějí Beringer a Janoušek, uvedena do dnešního stavu.⁷¹⁾

Stavební historie středověké Malé brány „začíná“ zprávou o jejím zboření. V roce 1576 tehdejší majitel telčského panství Zachariáš z Hradce koupil od manželky a sirotků po Mertlu zedníkovi „duom v městě Telči proti zámku ležící.“⁷²⁾ Hned poté dal tento dům zbořit a na jeho místě postavit panské sýpky (dnes čp. 71), ke kterým bylo připojeno stavení Dolní (Malé) brány, jež bylo nepochybně právě tehdy nově postaveno.⁷³⁾ Sama poloha ulice mezi bránou a náměstím působí v městském urbanismu poněkud neorganicky, evidentně ve vazbě na cestu přicházející po hrázi Štěpnického rybníka. Nevíme tedy jistě, zda jde o původní polohu této druhé městské brány. Tvar náměstí a oprávněný předpoklad zástavby i v bližším okolí jakubského kostela naznačuje možnost hledat původní městskou bránu také někde v západním závěru ostrožny, zejména severně od kostela.⁷⁴⁾

70) Tamtéž, s. 397–399.

71) J. Beringer – J. Janoušek, o. c. v pozn. 48, s. 167.

72) SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 73, fol. 314r–314v.

73) J. Beringer – J. Janoušek, o. c. v pozn. 48, s. 159–160; J. Rampula, o. c. v pozn. 44, s. 341–342.

74) V této souvislosti se někdy upozorňuje na existenci zazděné brány s renesančním ostěním v sousedství zaoblené bašty severozápadního ohbí zámekového obvodu. Brána se nachází v takřka přímém prodlou-

Naproti tomu průzkum Malé brány nenasvědčuje tomu, že by na dnešní místo byla přenesena teprve s radikální reorganizací zástavby západní strany města při nebývalém rozšíření renesančního zámekového areálu. Dům čp. 71, jehož součástí je „nová“ brána v západním sousedství, na severu výrazně půdorysně přesahuje linii hlavní městské hradby.⁷⁵⁾ V přízemí je zaklenut valenou klenbou se styčnými trojbokými výsečemi, ale zhruba v čáře hradby, s mírným předstoupením a natočením, se zde klene velký oblouk, prolomený ve zdi silně cca 180 cm (v patře je její rozsah nejasný). Tuto zeď lze patrně pokládat za druhotně využitou průčelní zeď (věžové?) brány (obr. 6). Soudíme tedy, že městská brána před renesanční přestavbou patrně stála v pozadí tohoto domu a že při jeho přestavbě na sýpku po roce 1576 byla pouze posunuta o několik metrů západněji.⁷⁶⁾

žení severní fronty náměstí. Spojovat s tímto vstupem polohu středověké městské brány lze však jen ryze spekulativně.

75) Z východního průčelí čp. 71, před linií hradby, vystupuje blok rezného zdiva, který byl zřejmě novodobě vyzděn na základě nálezů, jehož hodnota je dnes však nejasná.

76) Pro úplnější představu zde uvádíme stručnou charakteristiku renesanční brány, která byla vystavěna spolu s čp. 71 roku 1576 a v této podobě již formálně nepatří k městskému opevnění. Brána se stala součástí zámekového areálu, ale zároveň nahradila starou městskou bránu, již podle výše uvedeného nálezů předpokládáme ve východním sousedství. Brána je průjezdní stavbou, která se jeví jako nedílná součást čp. 71 (panské sýpky) a navazujícího křídla zámekového areálu na západní straně. V přízemí je průjezd a nad patrem, které kopíruje protáhlý půdorys přízemí, vyrůstá osmiboká nástavba s jehlancovou střechou. Forma této horní části brány koresponduje s formou věže na jv. nároží zámekové zahrady a je jedním s dokladů toho, že brána byla skutečně pokládána za integrální součást rozšíření renesančního zámku také tímto směrem. Fabionová římsa, která vynáší střechu brány, nese nad hlavním průčelím datum 1579. Hlavní, k severu otočené průčelí brány se dole otvírá tesaným lomeným portálem s okosenou hranou nad pravouhlými patkami. Otázkou zůstává, zda jde o záměrný historismus, nebo byl portál přenesen z předešlé stavby. Na obvodu portálu je vpadlina pro padací most, rovněž vymezená tesanými kameny. Kladky, či spíše jejich otvory nejsou vidět, patrně je překrývá omítka nebo zde nebyly. Za portálem je segmentem sklenutá špaleta a průjezd s plochým stropem. Prostor průjezdu je předělen stlačeným pasem. Z jižní části průjezdu vedly do prostoru po východní straně 2 nestejně portálky, z nichž otevřený (s lištou na obvodě) zůstal jen jeden. Další portálek je na protější straně. K severnímu dílu brány na západě přiléhá chodba – renesanční kasemat se střílnami, vedoucí do parkánu hradního jádra. Portál na městské straně brány je ve vztahu k ose průjezdu posunut asymetricky k východní straně. Má podobu pouhého širokého otvoru se stlačeným záklenkem bez ostění, s klenáky provedenými v omítce na obvodu. Také jeho špaleta nejsou souběžné. Při pohledu na půdorys srostlice brány s čp. 71 je zjevné, že tento portál brány na městské straně je součástí těžce silné zdi, kterou jsme zmínili v samotném domě, kde ji spojujeme s původní branou městského opevnění. Průčelí nad městským portálem brány představuje a je vynášeno vlastním obloukem. Je provedeno jako nedílná součást průčelí po obou stranách ulice. Průjezd je plně omítnut, bez dalších detailů (obr. 4, 6 a 24).

Obr. 21: Telč, vnější Horní brána. Pohled z města (foto V. Razím, 2007).

Za regulérní městskou bránu nelze pokládat asi 200 cm široký otvor v hlavní hradbě při východním konci dispozice čp. 74 (bývalý jezuitský seminář), s tesaným, na hraně okoseným lomeným ostěním (obr. 25). Pro omítky dnes nelze posoudit vztah portálu k okolnímu zdivu, proto nemůžeme vyloučit druhotný původ. Neomítnutý záklenek špalety, s kamennou točnicí pro vrata, je mírně lomený, sestavený z lomových klenáků, východní špaleta je překrytá zdivem chodby, druhá je obnažená jen v horní části. Lze se jen dohadovat, zda tento vstup, poněkud velký na pouhou branku k vodě, sloužil provozu hřbitova u sv. Jakuba, hospodářskému zázemí hradu nebo jinému účelu. Na veduté ze sbírky Dismase z Hoferů (obr. 2) míří ke vchodu do budovy semináře přistavěné k vnějšímu líci někdejší hradby zhruba ve stejných místech můstek přes Ulický rybník.

Kromě předešlých vstupů je třeba počítat ještě s drobnými brankami, sloužícími zejména přístupu k vodě. Případná, někdy uvažovaná branka na konci uličky u masných krámů je však nejistá, zatímco branku mezi čp. 107 a 90 musíme vyloženě považovat za druhotný novodobý průraz.

Kromě hlavní hradby bylo město částečně chráněno také hradbou parkánovou, kterou však ještě více postihly novodobé destrukce a úpravy, a ani žádná starší dokumentace nám nepřibližuje její stavební podobu. Relativně autentický je jenom nedlouhý úsek u čp. 115. Jde o prostou zeď z lomového kamene, silnou asi 70 cm, jejíž horní část zcela zanikla a s ní i případné střílny a další detaily (obr. 11 dole).

Ve zdivu je provázaná s dovnitř otevřenou půlkruhovou baštou (průměr asi 5 m), založenou shodně se zdí na částečně obnažené skále. Bašta se dochovala ve výšce jediného, spodního podlaží, vybaveného třemi prostými střílnami (cca 80×13 cm). Zevnitř jsou střílny zasypané a interiér

Obr. 22: Telč, vnější Horní brána. Celkový pohled z předměstí. (foto V. Razím, 2007).

Obr. 23: Telč, vnější Horní brána. Vnější portál průjezdu s reliéfem růže a rytým datem 1629 ve vrcholu. Ve východní stěně průjezdu zazděný gotický portál (foto V. Razím, 2007).

Obr. 24: Telč, Malá brána, pohled z vnější strany. Vpravo gotické jádro hradu (foto V. Razím, 2007).

bašty novodobě upravený. Nalezený trámek těsně nad parapetem jedné ze střílen nasvědčuje určení pro ruční palnou zbraň (obr. 26).

Tento charakter umožňuje baštu, a s ní i navazující parkánovou zeď, datovat do doby pohusitské, snad spíše do doby kolem poloviny, než konce 15. století. Analogií by bylo možno uvést dlouhou řadu, nejbližší jsou takřka identické bašty ve Slavonicích, opět ale bez exaktního datování.⁷⁷⁾

Lze předpokládat, že podnětem k modernizaci opevnění mohly být neblahé zkušenosti z husitských válek, během nichž byla Telč dobyta. Jistou souvislost by teoreticky mohlo naznačovat také městské privilegium z roku 1464, ve kterém se však o hradbách nehovoří. K půdorysnému rozsahu a průběhu parkánové hradby se vracíme níže.

Otázkou zůstává nejen detailnější podoba parkánové hradby a dochované bašty, ale také celkový počet a rozmístění bašt, zejména na nejméně chráněné jihovýchodní straně, o nichž se zmiňují jen Beringer s Janouškem k roku 1891. I když je toto svědectví nejisté, je předpoklad systému pravidelně rozmístěných parkánových bašt na ohrožené šíjové straně oprávněný. Napovídá mu také i přes svou schematicnost 1. vojenské mapování (obr. 3). Žádné informace nemáme o branách (zejména Horní) v parkánové hradbě. Nic určitého k tomu nepřináší ani zobrazení ze sbírky Dismase z Hoferů (obr. 2).

Příkop je doložený pouze na šíjové, jihovýchodní straně města. Jeho autentickou vyzdívku dnes můžeme sledovat na vnější straně pouze mezi Můstkem a Horní branou a na vnitřní straně patrně přímo naproti, v malém úseku za 38. Příkop je zde asi 4–5 m hluboký, s plochým, zhruba vodorovným dnem, tvořeným hlinitou vrstvou. Vnější obezdívka příkopu je směrem vzhůru mírně šikmá, s destruovanou horní částí. Několik anomálií nasvědčuje opakovanému vyzdívání, patrně v důsledku samovolných destrukcí stěny. Zdivo z lomového kamene bylo stavěno v asi 100 cm vysokých pásech, dobře patrných včetně 4–5 řádek mělkých hranolových kapes po původních vodorovných štenýřích

lešení (obr. 28). Při západním konci úseku se u dna patrně objevuje rostlé skalní podloží a vrstvy zdiva se zde směrem k západu znatelně zvedají. Podle analogií lze z toho soudit, že shodný sklon patrně mělo i dno příkopu, které se tedy zřejmě nesvažovalo plynule od Novoměstského rybníka k Ulickému.

Fragment přibližně svislé eskarpy za čp. 38 vykazuje na rozdíl od protější stěny jen několik otvorů po lešení, zato zde ale pozorujeme šikmou spáru, která licem zdiva probíhá pod úhlem cca 60° zdola vlevo směrem doprava vzhůru. Lic vlevo od spáry je takřka shodný, rovněž autentický, pouze z poněkud menšího lomového kamene (obr. 27). Soudíme, že jde pa-

trně o stopu postupné (sezónní?) výstavby zdi, a to od východu k západu. Detailnímu studiu navazujícího zdiva však brání značně rozrostlá popínavá vegetace.

Další části vyzdívky příkopu byly v různých etapách nově postaveny nebo bez náhrady zanikly. Komplikovaná je situace mezi Horní branou a ústím příkopu do Ulického rybníka. Eskarpa je zde zakryta předloženými tarasy a jen u bašty je vidět, že stojí na rostlé skále (obr. 26). Kontreskarpa ve své autentické podobě zde zcela zanikla a byla nahrazena recentními zidkami, příkop byl přitom značně zúžen také z vnější strany. Je však otázkou, zda právě v této části příkopu byla vyzdívka provedena důsledně, zda se zde v podstatně větší míře neuplatňovala pouze rostlá skála.

Otázkou zůstává existence předsunutých obranných prvků, o níž jsme se zmínili již v souvislosti s opravami hradeb na počátku 2. desetiletí 17. století. Někteří autoři předpokládají před Malou branou, na opačné straně hráze Novoměstského rybníka, baštu. Vycházejí přitom z termínu „bašta“, či „panská bašta“, který se několikrát objevuje v písemných pramenech od 16. století (1535 „Duchek, mlynář z bašty“).⁷⁸⁾ Za situace, kdy kromě těchto písemných zmínek nemáme žádný jiný zdroj (včetně situace v terénu) ověření, musíme však velmi reálně počítat také s tím, že nejde o baštu jako fortifikační prvek, ale o obvyklé zařízení u výpusti rybníka či spíše obydlí panského zaměstnance (baštyře), který dohlížel na telčskou skupinu rybníků.

Průběh opevnění je zajímavým příspěvkem do diskuse o urbanistickém vývoji Telče. Začneme-li u Horní brány, je nepřehlédnutelný zvláštní průběh hlavní hradby jižně od kostela sv. Ducha, na obvodu domu čp. 28. Jižní zeď domu je podle svých dimenzí a charakteru částečně obnaženého lomového zdiva druhotně využitou hlavní hradbou, která na svém západním konci navazovala na těleso zaniklé vnitřní Horní brány. Východně od domu se zeď obiloukovitě stáčela směrem k domu čp. 38, v samotném ohybu je však odstraněna (obr. 6, 37 a 38). Za druhotně vyu-

77) V. Razím – P. Zahradník, o. c. v pozn. 55.

78) SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 72, s. 49.

Obr. 25: Telč, portál (branka) v linii hlavní hradby v budově bývalého jezuitského semináře, vnější strana (foto V. Razím, 2007).

žitou hlavní hradbu pak musíme považovat mohutné zadní zdi domů čp. 38 a 39, dosahující mocnosti 190–200 cm, po stranách ulice Na Můstku (obr. 6).⁷⁹⁾

Na této interpretaci je zajímavých hned několik aspektů. Uvedené dva úseky hradby v pozadí čp. 38 a 39 jsou jednak značně vzdálené od dochovaného příkopu na šijové straně města (cca 15 m), jednak přímka, na níž úseky leží, je s tímto příkopem různoběžná (obr. 6). Je tedy velmi pravděpodobné, že oba prvky fortifikace – hradba a příkop – spolu časově nekorespondují, přitom trasa hradby musí být logicky starší.

Dále tedy vyvstává zásadní otázka, jaký průběh měla hlavní hradba východně od čp. 39. Její hmota se za dalšími domy tohoto směru nedochovala a ani žádné prameny nám zde nic neprozrazují. Pozoruhodná je však segmentová, mírně konvexní parcelní čára za východním koutem náměstí, v pozadí domů čp. 44 a 43, znázorněná na mapě stabilního katastru (obr. 1). Urbanisticky je celá tato partie zástavby velmi ojedinělá, neboť domy v rohu náměstí, který je dokonce mírně ostroúhlý, zde jen s obtížemi „vytvářejí“ své parcely. Nápadná je skutečnost, že zadní parcely obou uvedených domů neprobíhají – na rozdíl od svých sousedů na obou stranách – až k příkopu, ale končí právě na uvedené konvexní linii, k níž se na mapě stabilního katastru zevnitř „lepi“ také drobné hospodářské objekty.

79) Tato hradba byla archeologicky zjištěna také asi 1 m pod dnešní úroveň terénu přímo v ulici Na Můstku, před domem čp. 39, a to při dokumentaci výkopů pro plynifikaci města v letech 1992–1993. Zeď byla až 280 cm silná, což nejspíše souvisí s provedením její základové (oproti nadzemní části mohutnější) partie. Srov. R. Procházka – R. Zatloukal, Zpráva o archeologickém výzkumu pro investora, rkp., uložena na MÚ Telč.

Obr. 26: Telč, parkánová bašta se střelnami pro ruční palné zbraně východně od domu čp. 5 (foto V. Razím, 2007).

Vznik této segmentové linie za předpokladu, že by zde parcely původně sahaly až k příkopu, si lze stěží vysvětlit. Proto můžeme hypoteticky soudit, že uvedená linie je fragmentem trasy hradební zdi, kterou jsme předtím identifikovali za čp. 38 a 39. Úseky hradby za čp. 40–43 byly zničeny při přestavbách dvorních hospodářských budov, jejichž relativní četnosti nasvědčuje mapa stabilního katastru a některé dílčí plány. Vyloučit nemůžeme, že se fragmenty hradby dochovaly v troskách dvorní zástavby za čp. 42, nově vybudované na základě plánu z roku 1894.⁸⁰⁾

Je značně pravděpodobné, že se hmota hlavní hradby alespoň částečně dochovala v dnes tenké a omítnuté zdi za čp. 44 a 43, o níž jsme zjistili, že nepokračuje za tupouhým zlomem své linie k hradebnímu příkopu, ale je vlastně ukončena právě v tomto zlomu, odkud mohla pokračovat napříč dnes prázdnou parcelou za čp. 43 k západu, směrem k čp. 39 (obr. 6). Charakteristickým znakem vnitřního „líce“ zdi je jeho značná nerovnost, a to jak ve svislém, tak také vodorovném směru, kterou lze vysvětlit účelovým ztenčováním zdi, jež byla původně podstatně mocnější. Průběh této dochované zdi za čp. 44 a 43 lze zčásti ztotožnit s onou segmentovou linií na mapě stabilního katastru. Navržené rekonstrukci průběhu hradby nasvědčuje koneckonců také sama skutečnost, že mezi ní a dochovaným příkopem se dnes ani na žádném plánu neobjevuje jiná linie, s níž bychom hledanou hlavní hradbu mohli ztotožnit.

Pokud budeme uvažovat uvedenou hypotetickou rekonstrukci průběhu hlavní hradby na východní a severovýchodní straně města, musíme dále řešit otázku, jak po-

80) Plány domovní zástavby, které se vztahují k pozůstatkům hradeb v: V. Razím – P. Zahradník, o. c. v pozn. 2.

Obr. 27: Telč, eskarpa příkopu na jihovýchodní straně města, naproti čp. 38. Detail s šikmou spárou mezi dvěma etapami výstavby (foto V. Razím, 2007).

Obr. 28: Telč, kontreskarpa příkopu na jihovýchodní straně města, naproti čp. 38. Autentický líc zdiva s vodorovnými řadami otvorů po lešení (foto V. Razím, 2006).

té tato hradba pokračovala od domu čp. 44 v pozadí domů tvořících severovýchodní frontu náměstí. Jak vyplývá ze stavebního rozboru dochovaných částí opevnění, máme hradbu spolehlivě zachycenou v nepřerušném sledu parcel od Malé brány až za čp. 58, její poměrně přesvědčivé stopy, alespoň v parcelních zdech, se však objevují také na očekávaných místech v pomyslném prodloužení, především pak za čp. 48 (obr. 17 a 18). S hradbou nejspíše můžeme ztotožnit rovněž severní zeď dvorního křídla za čp. 46, na svém západním konci ve fragmentu 185 cm silnou.⁸¹⁾ Při

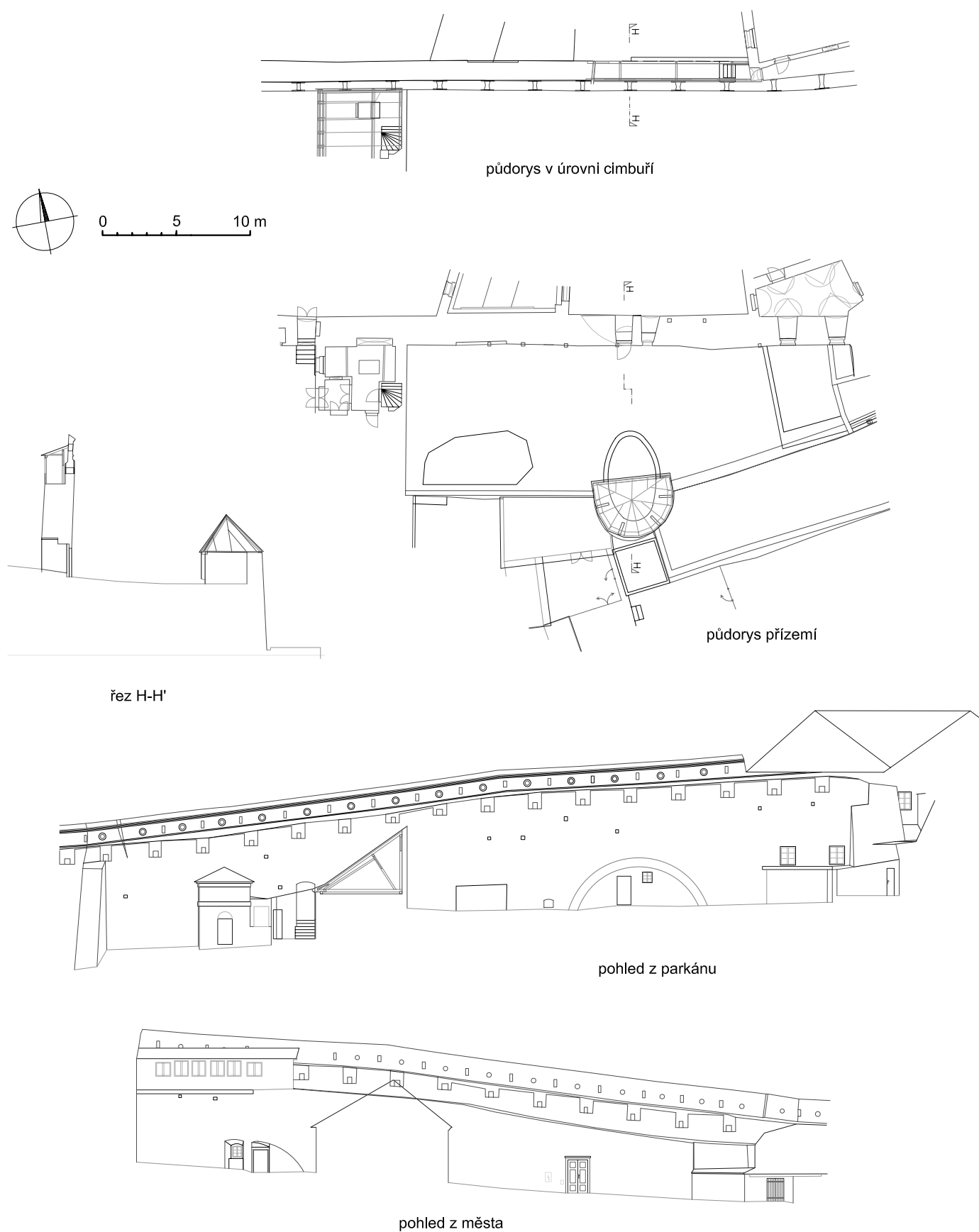
pokusu propojit zbytky hlavní hradby za čp. 48, respektive 46 se segmentovou linií za čp. 43 a 44 bychom neměli přehlédnout půdorys dvorního křídla za čp. 47, jak jej znázorňuje mapa stabilního katastru. Nádvoří zeď tohoto křídla se zde lomí v tupém úhlu, což je neobvyklé. Nelze vyloučit, že právě šikmo probíhající zeď průčelí nějakým způsobem reaguje na linii hradby (obr. 1).

Lze-li takto rekonstruovat průběh hlavní hradby na východní a severní straně města, mezi Velkou a Malou branou, jen s obtížemi a spornými body, je situace na zbylé části obvodu města – mezi Velkou branou a někdejší jezuitským konviktem (čp. 74) – podstatně jednodušší. Hradba je zde do značné míry dodnes dochována a na parcelách, kde zanikla, můžeme její linii vcelku spolehlivě rekonstruovat s pomocí mapy stabilního katastru. Týká se to i samotného domu čp. 74, v jehož dispozici lze hradbu dobře rozlišit (obr. 6).

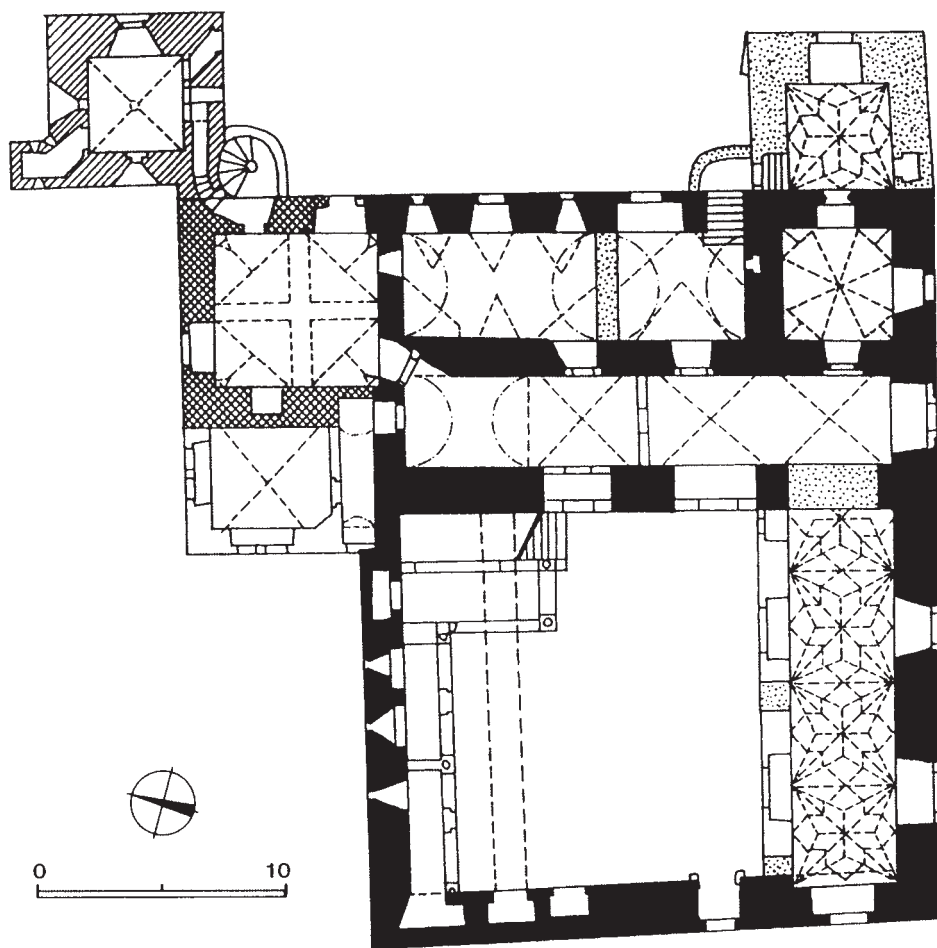
Parkánovou hradbu můžeme jednoznačně doložit pouze na nejvíce ohrožené straně města, po obou stranách Velké brány. Západně od této brány dosud probíhá výše zmíněný kus hradby s jednou půlkruhovou baštou, který končí za domem čp. 5. Mapa stabilního katastru naznačuje, že se pak právě za tímto domem parkánová zeď šikmo přimykala k hlavní hradbě a dále již podél Ulického rybníka nepokračovala. Parkánovou zeď zde neregistruje ani zobrazení ze sbírky Dismase z Hoferů (obr. 1 a 2). Nelze však tvrdit, že šlo o původní stav. I když svah k potoku, respektive ochrana hladiny rybníka skýtaly značnou ochra-

nu, mohla hradba právě v této staticky náročné situaci relativně brzy (např. již po třicetileté válce) zaniknout. Parkánová zeď velmi pravděpodobně tvoří vnější obvodovou zeď konviktu (čp. 74), zde však mohl její vznik souviset s úpravami, o nichž uvažujeme výše v souvislosti s věžemi v linii hlavní hradby. Mapa stabilního katastru nasvědčuje intenzivním zahradním úpravám na břehu Ulického rybníka, které mohly parkánovou zeď i její linii dokonale odstranit.

81) Zde však můžeme teoreticky uvažovat jak o samotné hradbě, tak také o případné věži, která z ní vystupovala do parkánu.

Obr. 29: Telč, zaměření části městských hradeb v jejich jižním oblouku (zaměření GEOMESS, v. o. s., 2007, k tisku upravil V. Tutr).

Obr. 30: Telč, plán gotického jádra hradu (T. Durdík – P. Bolina, o. c. v pozn. 84, s. 174).

Východně od Velké brány můžeme hmotu a průběh parkánové zdi sledovat prakticky bez přerušení až k severovýchodnímu ohbí, kde je průkazně obsažena ještě v domě za čp. 45. Tarasní zeď, která se zachovala západně od tohoto domu, téměř bez přerušení podél Novoměstského rybníka až za čp. 56, musíme interpretovat s velkou opatrností. Její průběh je útržkovitý, úseky za jednotlivými domy spolu konstrukčně zpravidla nesouvisí a dochovaný stav lze se středověkým zdívt ztotožnit jen obtížně. Plynulé linii nenásvědčuje ani mapa stabilního katastru. Naproti tomu nelze podcenit svědectví 1. vojenského mapování, které skutečně znázorňuje průběh parkánové zdi někam do poloviny zástavby severní strany náměstí, kde zeď končí (obr. 3). Dnešní podoba zdi je také zjevně výsledkem mnoha oprav, zeď nemusela být příliš kvalitně provedena, a navíc jistě trpěla blízkostí svahu k rybníku. Břeh rybníka byl také jen právě zde oddálen od konců domovních parcel, zatímco blíže k Malé bráně vznikla rozšiřující navážka až roku 1842 (srov. stav na mapě stabilního katastru z roku 1835, před vznikem této navážky). Musíme proto spíše počítat s tím, že parkánová zeď na severní straně města ve směru od severovýchodního ohbí probíhala, a byla ukončena někde za domy čp. 54–56. Vyloučit však nelze ani její další průběh až k Malé bráně, eventuálně k hradu. Hradba mohla v tomto úseku zaniknout zejména v důsledku sesuvu již před vznikem první vojenské mapy. Případný průběh městské parkánové zdi na obvodu zámku můžeme uvažovat jen zcela hypoteticky. Upozornit je třeba zejména na tarasní, sil-

ně upravovanou zeď na vnější straně pivovaru, na severu ale tarasní zdi silně předstupují. Šířka parkánu byla značně nejednotná, a to zejména na jihovýchodní straně města.

Městský příkop, který představoval třetí fortifikační linii, je prokázán jenom na šijové, jihovýchodní straně městské ostrožny. Na zbylém městském obvodu příkop zřejmě nahrazovaly terénní svahy a vodní plochy či toky, existenci příkopu zde alespoň nic nenásvědčuje a dle analogií s jinými městy na ostrožnách s ním ani nemusíme kalkulovat.

Příkop napříč terénní šíjí zjevně propojoval hladiny Novoměstského a Ulického rybníka, šlo tedy o příkop příležitostně vodní se značným, ale nikoliv plynulým spádem (srov. výše). Zda byl před příkopem navršen ještě obranný val, dnes nemůžeme prokázat, ale ani vyloučit (srov. výše). Příkop je pozoruhodný ani ne tak svou oprávněnou existencí, jako výše zdůrazněnou různoběžností s hlavní hradbou. Průkazný výklad této skutečnosti nemůžeme podat, za nejpravdě-

podobnější však považujeme souvislost s vedením příkopu tak, aby umožnil propojení rybníků. Pokud byla hlavní hradba vystavěna dříve, zejména před vznikem Novoměstského rybníka, mohla se její trasa projevit jako nevhodná ve vztahu k místu, odkud bylo později třeba vodu z rybníka vyvést. Proto byl příkop od hlavní hradby oddálen, a tak také vznikl velmi široký nepravidelný parkán, který je možno považovat spíše za dílčí rozšíření městského areálu.

Tento počín mohl mít dalekosáhlejší důsledky, než by se na první pohled mohlo zdát. Patrně nelze vyloučit, že tehdy došlo k úpravě tvaru východní části náměstí, konkrétně k jeho dílčímu zvětšení východním směrem. Je totiž třeba vzít v úvahu, že dnešní poloha východní fronty náměstí je relativně blízko k linii hlavní hradby, jak jsme ji výše rekonstruovali. Pokud se však plocha města zvětšila vyhloubením nového příkopu, bylo možno parcely protáhnout a zároveň zvětšit náměstí.

Ve vztahu k této hypotéze stojí za nové zamyšlení původ a charakter archeologicky zjištěného osídlení právě v prostoru předmětné východní části náměstí; vyvstává otázka, zda tu bylo osídlení z doby před vznikem města, nebo zástavba trvalejšího, již městského osídlení. Výsledky archeologického výzkumu, který zde probíhal v 1. polovině 90. let v souvislosti s plynofikací domů na náměstí, v této věci nepřinesl jednoznačné vysvětlení.⁸²⁾ Podobně je pozoruhodné,

82) Závěrečné zprávy z těchto výzkumů (R. Procházka a R. Zatloukal, 1992–1993, 1993–1994) jsou uloženy na městském úřadě v Telči. Srov. též R. Procházka, Zur Frage der ältesten Bebauung in der süd-

že právě v úseku mezi uličkou Na Můstku a severní partií opevnění tak dokonale zanikla hlavní hradba, když na jiných částech obvodu města se dochovála podstatně lépe (tento stav je již na mapě stabilního katastru). Zánik hlavní hradby v tomto sektoru bychom mohli vyložit právě tím, že byla zbořena v přímé návaznosti na vznik příkopu a parkánové hradby, která převzala hlavní váhu obrany. Uchování uvažovaného fragmentu hlavní hradby za čp. 44 by bylo možno vysvětlit rohovou pozicí domu v náměstí, za nímž nebylo možno vytvořit regulérní parcelu. Naskytá se rovněž otázka, zda existovala nějaká starší parkánová hradba a starší příkop, které by sledovaly průběh hlavní hradby od Můstku k Novoměstskému rybníku. Vyloučit to nelze, takovýto příkop mohl vzniknout dříve než rybník a po jeho napuštění se ukázal jako nevyužitelný k novému účelu, byl zasypan a nový příkop posunut do potřebné trasy.

Obr. 31: Telč, jádro hradu od východu (foto V. Razím, 2007).

Problematická je otázka, zda a jak městská hradba případně pokračovala v závěru ostrožny, kde se dnes rozkládá rozlehlý areál zámku. Pouze ze zaměření tohoto komplexu lze soudit, že zde hradba skutečně probíhala a byla následně v rámci budov hradu a zámku využita, případně došlo k jejímu odstranění v určitých úsecích (obr. 1 a 4). Stav zdiva v exteriéru i interiérech hradu a zámku nasvědčuje četným úpravám, jejichž přesnější interpretace je nespolehlivá. Původně městskou hradbou může být zejména vnější obvodová zeď zámekového pivovaru (západně až severozápadně od městského kostela sv. Jakuba), která opisuje plynulou křivku, jejíž návaznost na hlavní hradbu v konviktu (čp. 74) si lze dobře představit. V obtížnější situaci jsme však na celé severní straně zámekového areálu, kde přímé úseky zdí nasvědčují spíše odstranění předpokládané městské hradby a jejímu nahrazení pozdějšími obvodovými zdmi hradu a zámku (obr. 4).

Jako solitér se jeví plošně nevelké, mírně vystupující čtyřúhelné jádro na severozápadní straně zámekové zahrady, které bývá – snad oprávněně – pokládáno za nejstarší část komplexu, za vlastní předhusitský hrad pánů z Hradce (obr. 1, 6, 30 a 31). Doba vzniku hradu na místě dnešního zámku je však nejasná. Samotná stavba, která prošla složitým vývojem, neumožňuje bližší datování svých počátků někdy v průběhu 14. století. Většinou se za zakladatele pokládá Menhartův synovec Jindřich z Hradce (1377–1398).⁸³⁾ Hrad by tak vznikl v určitém časovém od-

stupu od přechodu Telče do majetku Vítkovců, snad v návaznosti na přeměnu sídliště v město. Úvaha, že uvedené hradní jádro vybudoval moravský markrabě Karel IV. v letech 1335–1339, vychází z omylu.⁸⁴⁾

I když hrad není hlavním předmětem zájmu této práce, je třeba ve vztahu k úvodem nastoleným otázkám zdůraznit několik skutečností. Existenci hradu v Telči k letům 1333–1334 prozrazuje Karel IV. ve svém životopise. Z výše uvedených souvislostí vyplývá, že město tehdy ještě neexistovalo, a žádné prameny neprozrazují, kdy Karlem zmíněný hrad vznikl, kde přesně ležel a jak velký prostor zaujímal. Jakkoli již Václav Richter vyslovil předpoklad, že hledané sídlo leželo u kostela sv. Ducha, a někteří autoři tuto myšlenku dále rozvíjejí, není to dosud prokázáno. Vzhledem k terénní konfiguraci Telče, zvláště v době před napuštěním rybníků, naopak nemůžeme vyloučit možnost, že hrad ležel zhruba v prostoru pozdějšího zámekového areálu. Jde o závěrečnou, přírodou nejlépe chráněnou část výrazné ostrožny, znatelně vyvýšenou nejen ve vztahu k náměstí, ale také k prostoru, v němž stojí kostel sv. Jakuba a areál jezuitské koleje.

Uvedené čtyřúhelné jádro hradu je nápadné absencí souvislého vnějšího opevnění, která nasvědčuje výraznějším dodatečným změnám i na této exponované straně. Pozoru-

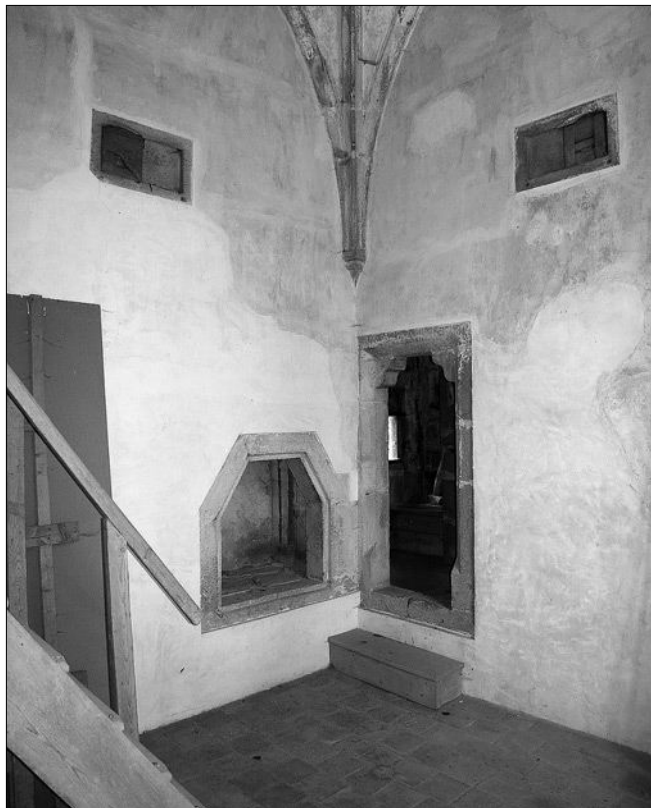
mährischen Städten, Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa, Památky archeologické – Supplementum 6, Praha 1996, s. 120–141.

83) K problematice telčského hradu souhrnně M. Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2001, s. 633–637.

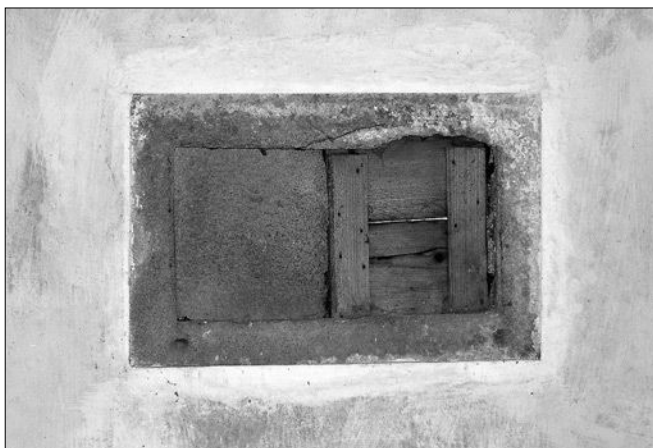
84) Srov. T. Durdík – P. Bolina, Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha 2001, s. 173–174. Autoři mylně uvádějí, že Telč je zmíněna v Karlově nevydaném zákoníku Majestas Carolina (srov. např. Majestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355, edd. Bernd-Ulrich Hergemöller. München 1995, s. 48–49).

Obr. 32: Telč, pozdně gotická věž, která vystupuje ze severovýchodního nároží jádra hradu. V patře arkýřový prevet a jeden z pozoruhodných trychtýřových otvorů (foto V. Razím, 2007).

Obr. 33: Telč, pozdně gotická věž, která vystupuje ze severovýchodního nároží jádra hradu. Interiér 1. patra, pohled ke vstupu do prevetu, nahoře uzavírání dvou z kruhových trychtýřových otvorů (foto V. Razím, 2007).

Obr. 34: Telč, pozdně gotická věž, která vystupuje ze severovýchodního nároží jádra hradu. Interiér 1. patra. Detail uzavírání trychtýřového otvoru posuvnou deskou (foto V. Razím, 2007).

hodná je v této souvislosti zejména pozdně gotická hranolová věž s mohutným arkýřovým prevetem, vysunutá ze severního nároží jádra. Ani ta není přizpůsobena k aktivní obraně, jak by se z její polohy mohlo zdát; v rozporu s dosavadními názory⁸⁵⁾ nelze ven se rozvírající trychtýřovité otvory na třech jejích stranách považovat za flankovací střelny, ale pouze za osvětlovací okénka pozoruhodného, náročně pojetého pozdně gotického interiéru, jehož bližší interpretace a zhodnocení stále chybí (obr. 31–34).

Dále je potřeba zdůraznit, že značné zkreslení průběhu obvodu města, a tím i hradby, mohla způsobit renesanční

zahrada, která radikálním způsobem nahradila část městského urbanismu i samotného městského opevnění. Její obvodová zástavba na severu zjevně vystupuje před linii hradební zdi doloženou východně od Malé brány, na jihu supluje značný úsek fronty náměstí a na východě vytváří celou jednu frontu ulice vedoucí z náměstí k Malé bráně. Pokud bychom uvažovali přibližně plynulý průběh městské hradby od její doložené linie za čp. 71 dále k západu a pokusili se jej propojit s obloukem uvažované městské zdi za kostelem sv. Jakuba, dospějeme k závěru, že před renesančními úpravami v prostoru zámecké zahrady vystupovalo středověké, neznámým způsobem zvnějšku opevněné hradní jádro do popředí patrně podstatně víc, než jak se jeví dnes (obr. 1, 4 a 6).

Dosud největší záhadou středověké Telče je geneze její části kolem kostela sv. Ducha. Nevelká svatyně má pozdně románskou věž a stejně staré části západní zdi lodě, zbylé obvodové zdi lodě a kněžiště jsou pozdně gotické. Věži nelze upřít zjevnou monumentalitu, její rozměry nápadně kontrastují s druhotně připojeným kostelíkem, který snad nedosahuje velikosti svého uvažovaného předchůdce (obr. 35–37).⁸⁶⁾

Novodobé bádání soudí, že románský kostel nedoloženého patrocinia byl součástí zeměpanského dvorce z doby předcházející vzniku poddanského města. Autorem této hypotézy je Václav Richter, opírající se hlavně o architekturu

85) V. Kratinová – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 1, s. 31; M. Plaček, o. c. v pozn. 83; T. Durdík – P. Bolina, o. c. v pozn. 84.

86) Ke stavební podobě kostela srov. zejm. V. Kratinová – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 1, s. 18–19; D. Novotná, Věž kostela sv. Ducha v Telči, Průzkumy památek 6, č. 1, 1999, s. 60–67; J. Bláha – L. Konečný, o. c. v pozn. 14 a tam cit. literatura.

Obr. 35: Telč, celkový pohled na jižní stranu náměstí. Vpravo románská věž kostela sv. Ducha, jejíž okolí je znatelně vyvýšeno (foto V. Razím, 2007).

věže, kterou právem označil za součást emporové svatyně.⁸⁷⁾ Žádné písemné prameny, které by explicitně o zdejší lokalizaci dvorce hovořily, ovšem neexistují. Na Richtera navázali především J. Bláha a L. Konečný,⁸⁸⁾ kteří již s jistotou uvádějí „hrozený, průjezdný zeměpanský kupecký dvorec na trase Humpolecké stezky“. Předpokládají, že hranice dvorce probíhaly v blízkém východním a severním sousedství kostela (za čp. 38, 37, 36 a 35 v ulici Na Můstku a napříč domu čp. 29 v ulici Palackého) a na severozápadě pokračovaly souběžně s uličkou Hradební. Na jihu podle jejich názoru překračovaly uvedený městský příkop, vyhloubený teprve následně, a zahrnovaly zástavbu kolem dnešních uliček Krátké a Úzké, včetně dochované vnější Horní brány. Přitom jsou toho názoru, že byl takto vymezený areál průjezdní v souladu s dnešní Palackého ulicí. Za potvrzení svých předpokladů autoři považují archeologický nálezy ve dvorním traktu čp. 31, který jeho autor D. Zimola interpretuje jako fragment asi 2,5 m hlubokého a nahoře až 8,5 m širokého příkopu.⁸⁹⁾

Zatímco průběh hranic předpokládaného areálu uvnitř města autoři opírají o určité urbanistické anomálie (zejména do náměstí vyčnívající domy čp. 30–34, které by mohly svým neobvyklým umístěním respektovat hranice areálu kolem kostela), je rekonstrukce části vně městských hradeb zcela hypotetická. Prakticky jedinou indicií by mohlo být archeologické zjištění, že základový vkop pro městskou hradbu jižně od kostela sv. Ducha, u domu čp. 28, porušil zásyp hrobové jámy, kterou autoři kladou do 13. století,⁹⁰⁾ to však nic neprozrazuje o případné míře vysunutí areálu jižním směrem; mohlo jít jak o desítky metrů, tak také jen

87) V. Richter, *Středověká Telč*. Praha 1941, nestr. (2. vydání, Praha 1948, s. 8–10).

88) Srov. zejm.: J. Bláha – L. Konečný, o. c. v pozn. 14 a tam citovaná literatura.

89) D. Zimola, o. c. v pozn. 53.

90) J. Bláha – L. Konečný, o. c. v pozn. 14, obr. 7.

Obr. 36: Telč, románská věž kostela sv. Ducha, pohled od severozápadu (foto V. Razím, 2007).

Obr. 37: Telč, pohled přes příkop směrem k domům čp. 38 (upravo), 28 (uprostřed) a 116 (vlevo). V pozadí kostel sv. Ducha s románskou věží. V popředí nově vyzděná eskarpa příkopu, nad ní hlavní hradba s náběhem oblouku (upravo, srov. obr. 38) (foto V. Razím, 2007).

Obr. 38: Telč, obloukovitě probíhající hlavní hradba v místě jejího ubourání za čp. 38. Pohled od jihovýchodu (foto V. Razím, 2007).

o zcela minimální, až zanedbatelný rozdíl. Vzhledem k této pramenné základně je proto zavádějící sdělení, že autoři „stavebněhistoricky a archeologicky“ identifikovali v okolí kostela sv. Ducha okrsek, který pokládají za bezprostředního předchůdce města. Jakkoli to nepřipustili, zůstali v rovině hypotézy, čekající na své budoucí prověření.⁹¹⁾

91) J. Bláha – L. Konečný, o. c. v pozn. 14, s. 125–126, zde je také polemika s předešlými názory. K problematické interpretaci písemných

Také tato problematika není hlavním předmětem zájmu tohoto textu, nelze si však nepoložit otázku, jak k ní mohou přispět výsledky průzkumu městských hradeb.

Naši pozornost především nutně upoutá průběh hlavní hradby jižně od svatyně, za domem čp. 28. Není pochyb o tom, že jižní zeď uvedeného domu využila hradební zeď, jejíž značnou mocnost se podařilo ověřit také zmíněnými výkopy při vnitřní straně hradby ve východním sousedství domu. Pozoruhodný je nápadný oblouk, který zeď dodnes částečně opisuje kolem jihovýchodního ohbí hospodářské budovy domu (obr. 6, 37 a 38). Právě tuto zjevnou anomálii lze stěží vysvětlit jinak, než že primárně respektovala starší areál kolem kostela, který měl v době stavby hradby stále takový vý-

znam, že mu byl její průběh podržen. Tomu, že nešlo o pouhou ohradní zeď kostelního hřbitova, přitom nasvědčuje právě značná mocnost hradby, odpovídající její tloušťce na jiných místech městského obvodu. Je těžko představitelné, že by tato mohutná zeď opevňovala uvnitř města relativně malý areál kolem kostela, proto musíme předpokládat, že od ohbí pokračovala jiným směrem, po obvodu města, jak navrhuje výše.

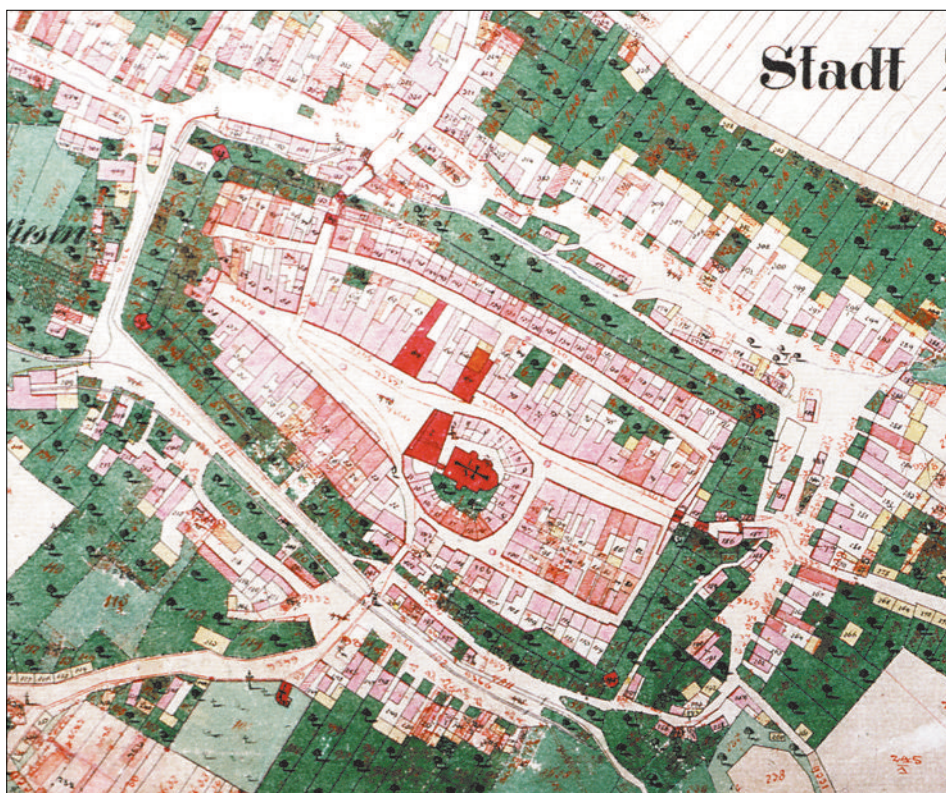
Průběhu hranic areálu kostela východně a severovýchodně od něj by mohl nasvědčovat již dříve povšimnutý průběh parcelních čar, samotné dochované zdi v této linii mezi parcelami však neprobíhají v plynulé křivce, jsou tenké a plně omítnuté, proto je třeba k jejich původu na základě dnešního stavu výzkumu přistupovat s velkou opatrností. Jen zcela hypoteticky by tedy bylo možno připustit, že tyto zdi využily fragmentů eventuální průběžné zdi kolem kostela, starší než městská hradba (obr. 1 a 6).⁹²⁾

pramenů stejnými autory srov. výše.

92) Jako první se ověřování případných pozůstatků samostatného opevnění kolem kostela sv. Ducha věnoval v dubnu 1950 konzervátor památkové péče Karel Paclík. Výňatek z jeho zprávy Státnímu památkovému úřadu uvádíme proto, že údajně nálezy dnes v terénu nelze ověřit: „[?] byl jsem upomenut na staré zdi ve vlastním domě, především na záhyb v oblouku do městské hradby, a na zeď sousedící se sakristií kostela sv. Ducha. Hned nato zjistil jsem pokračování této zdi v kavárně u Vonků. Bylo mi jasno, že přímá čára jejího průběhu dělí ještě dnes domy (dvory) v ulici Na můstku od prostor dříve hradních. Vyzval jsem tedy p. stavitele [tj. Žlábků] k nové pochůzce a zjistili jsme celý obvod hradního opevnění. Jak se hradba zatáčela či lomila od Vonků, zatím jsme nezjistili, neboť příčními stávkami byla patrně vybourána. V rozsohu jsme, že na dvoře p. Šmíknátera byla jím zbourána a že je část její zachována co pravá stěna chodby do dvora domu sousedního (prodejna Jas). U vchodu do domu dědiců Stockerových, který je prolomen v hradební zdi, zjistili jsme třicíti kameny a opět vylomeniny, v rozsahu několika metrů, t. j. tam, kde byla z tělesa městských hradeb hradba hradní vylámana, aby byla umožněna frekvence v ulici Hradební. U domu Stockerova (za m. hradbou) jsme zjistili, že jím byly probourány nejen hradní hradby, ale i taras městského parkánu, v jehož zbytku na zahradě byl postaven sklep. V parkáně samém zjistili jsme dvě etáže: hlubší městskou, aby mohla protékat voda, a vyšší, v níž stojí základy rom. bašty, t. j. patrně úroveň příkopu hradebního (román.), jehož hloub-

Zejména ve stejné souvislosti je zajímavý nápadně velký (minimálně 7,5 m dlouhý) vynášecí pas v celé šíři zdiva hlavní hradby za domem čp. 27, tvořený klenáky z lomového zdiva (obr. 12 a 29). Provedení oblouku a jeho vztah k okolnímu zdivu jasně nasvědčují tomu, že nejde o dodatečný prvek. Původní úroveň terénu zde neznáme, jen nerovný vnější líc a mírné předstoupení zdiva vpravo od oblouku by mohlo souviset s blízkostí základové spáry. Oblouk s největší pravděpodobností nelze vyložit jinak, než že měl za úkol vynášet váhu mohutné zdi nad staticky nespolehlivou anomálií v podloží, nejspíše nad nějakou depresí. Zda byla uvažovaná deprese umělá, nebo šlo o přirozený útvar (případně kombinaci), nelze dnes určit. Rozpor není v absenci stop uvažované deprese v parkánové zdi a v dalších stavebních konstrukcích v příkopu; úroveň terénu je zde oproti hlavní hradbě níže, terén zde zjevně silně klesá k jihu, a případné dno deprese mohlo být výš. Je ostatně stále otázkou, nakolik je příčný příkop městského opevnění umělý a nakolik využil přirozené sníženiny, do níž mohla deprese procházející pod hlavní hradbou ústit. Bez archeologického výzkumu nelze rozhodnout, zda zdivo pod obloukem vzniklo zároveň s ním, a uvažovaná deprese tak bylo přepažena, nebo zda tu po určité době existoval otvor.⁹³⁾

Pokud bychom přijali, že průběh parcelních čar východně od kostela sv. Ducha je stopou vymezení jeho areálu

Obr. 39: Slavonice, plán města na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1828 (Ústřední archiv zeměměřičství a katastru). Město pánů z Hradce bylo v době předhusitské opevněno jednoduchou hradbou bez věží. Uvnitř je dobře patrný okrouhlý areál farního kostela, patrně patřícího předlokačnickému sídlu, které bylo částečně do města zahrnuto.

ku a že stejný význam má archeologický nález uvažované příkopu za čp. 31 (obr. 6), mohli bychom ve stejném kontextu uvažovat také o významu oblouku a deprese pod ním. Tuto úvahu by mohl podporovat také segmentově prohnutý úsek Hradební uličky mezi Palackého ulicí a hlavní hradbou, snad respektující onu depresi (příkop?).

O Velké bráně dosavadní literatura většinou předpokládá, že jde o vstup velmi starý, vlastně ještě starší než samotné město, neboť měl sloužit dálkové komunikaci procházející uvažovaným dvorcem.⁹⁴⁾ Je však třeba zdůraznit, že tato představa je velmi diskutabilní, neboť komunikace prochází těsně před západním průčelím věže, v němž je v patře umístěn vstupní portálek, ke kterému patrně vedl vchod z protilehlé budovy. Že by komunikace probíhala pod můstkem nebo vstupovala do jinak konfliktního vztahu s vchodem do věže, není pravděpodobné.

Nic však zatím neodporuje možnosti, že Palackého ulice a s ní i Velká brána vznikly později. Toto vedení přístupové trasy je možno dávat především do souvislosti se vznikem hráze Ulického rybníka, jehož datace je nejasná. Původní vstup do města si lze představit i na jiných místech této strany. Ulice Na Můstku je doložena 1. vojenským mapováním nejpozději pro dobu po polovině 18. století, kdy k ní však nevedl přes příkop žádný most. Vznik této uličky lze jen hypoteticky spojovat se zánikem uvažovaného opevnění kolem kostela sv. Ducha, kdy na jeho obvodě (zároveň na zasypaném příkopu) vznikly domy východně a severně od této svatyně, a tak se mohl vytvořit „špalíček“, vystupující do prostoru náměstí. V souladu s některými předešlými názo-

ku jsme od úrovně zahrádky Horálkovy odhadli na 3 m. Odtud je vidět pokračování zbytků st. hradeb do domu p. Salomona, t. j. ku městské a snad i hradní bráně, která byla r. 1833 zbourána. Proto jsme nešli ani do domu dědiců Příhodových, kde je však v základech zdi domu p. Bíny jasně vidět opět toto staré zdivo, kterak se zatáčí na pozemek zahrady lékární, odkud jsme vyšli. Myslím, že tím je jsoucnost hradního opevnění dokázána a vyčníží výsledky vyplývají samy sebou. Domy v ulici Na Můstku jsou tedy později postaveny na pozemku hradebního příkopu, a jelikož hrad musel vykonávat svou obrannou funkci tak dlouho, než bylo dokončeno hrazení městské (za Jana Luc. v zástavě, práce uvázly), byly stavěny již jinak a tím byl porušen plánovaný souměrný půdorys náměstí“ (Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Brně, archiv bývalého Státního památkového úřadu, Telč).

Jak vidno, vedla autorovu snahu velká objevitelská touha, ale samotná zjištění ani zdaleka neodpovídají kategorickým závěrům.

93) Zajímavé je zjištění, že před zabezpečovacími pracemi v letech 1977 až 1978 zdivo pod obloukem zčásti chybělo. Dne 1. srpna 1977 Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně zaslalo odboru kultury Městského národního výboru v Telči svoje „stanovisko k započatí zabezpečovacích prací pro odstranění havarijního stavu předmětného hradebního úseku“, ve kterém se pod bodem 2. píše: „Úsek pod širokým roznášecím pasem ve zdivu hradby bude dozděn lomovým kamenem v celé šíři hradeb. Struktura a skladba lícových ploch vyzdívků bude provedena jako stávající hradba. Branku do prostoru bývalého parkánu doporučujeme situovat v místě stávající špalety proraženého okna s plochým záklenkem tak, aby kamenné lícové plochy hradby byly co nejméně narušeny“.

94) Zejm. J. Bláha – L. Konečný, o. c. v pozn. 14.

ry ale také nelze vyloučit, že ulice do náměstí původně ústila v jeho výrazném východním koutě, který však při eventualitě změn zástavby (posunu fronty náměstí) mohl mít jinou podobu. Faktem je, že utváření domovních parcel v tomto rohu je velmi neobvyklé a signalizuje nějaké nestandardní řešení, které dnes neumíme jednoznačně vyložit.

I když si musíme ještě počkat na případná další zjištění a podrobnou publikaci archeologických výzkumů z minulých let, existují skutečně indicie, že okolí kostela sv. Ducha bylo samostatně vymezeno a že toto vymezení po určitou dobu existovalo i v rámci středověkého města. Naproti tomu však nelze tvrdit, že šlo o zeměpanský dvorec, dokonce průjezdný a navíc sahající až do prostoru vně městských hradeb, nebo o hrad doložený pro dobu Karla IV., jehož eventuální lokalizaci do prostoru pozdějšího hradu páni z Hradce nebrání žádné dosavadní poznatky.

Patrně existují i jiné možnosti výkladu, i když jednoznačné řešení nebude možno nikdy předložit vzhledem k naprostému nedostatku písemných pramenů.

Již vícekrát jsme upozornili na historicky dobře zdůvodnitelnou podobnost Telče se Slavonicemi, a bylo by možno uvést další společné znaky. K nim patří stopy opevnění kolem slavonického kostela uvnitř města, jejichž genetické souvislosti a původní funkce tohoto útvaru rovněž působí nepřekonatelné problémy (obr. 39).⁹⁵ Také zde se uvažuje o předlokačním původu kostela a jeho ohrazení. Existence kostelní hradby je písemně nepřímá, ale přesto přesvědčivě doložena k roku 1366, kdy již mělo samotné město obvodové opevnění.⁹⁶ Rozdíl spočívá v tom, že slavonický kos-

tel, pokud má ovšem skutečně předlokační původ, se stal městským farním chrámem, což neplatí pro kostel u románské věže v Telči. Zde byl farní kostel sv. Jakuba, jehož existence je snad doložena v 70. letech 14. století a o němž se předpokládá, že byl založen v přímé souvislosti s vysazením a s plánovitým vyměřením urbanistické osnovy města, vystavěn v blízkém sousedství hradu, což může budít rozpaky za předpokladu přibližně současného vzniku tohoto panského sídla. V jihovýchodním sousedství Telče leží Staré Město, pokládané za další předlokační sídliště. Zdejší kostel Nanebevzetí P. Marie je jako farní doložen k roku 1387, tedy přibližně ve stejném období, kdy se farní práva vztahují také ke sv. Jakubu, což ještě více komplikuje představy o vývoji a vnitřní hierarchii telčské topografie.

Lze si tedy představit možnost, že předlokační románský kostel v „Horní Telči“, jak se ještě k roku 1492 nazývá okolí kostela sv. Ducha (obr. 5 a 35), získal nějaký jiný, prameny nedoložený subjekt (církvní řád?), kvůli němuž musel být založen městský kostel se hřbitovem na jiném místě.⁹⁷ Samostatně ohrazených kostelů uvnitř měst lze uvést značné množství, jen zcela vzácně však můžeme určit chronologické a věcné souvislosti tohoto jevu.

Tato studie vznikla s podporou úkolu vědy a výzkumu č. 71305–05 památkově urbanistické průzkumy, vědecké hodnocení a odborná dokumentace historických měst v České republice v návaznosti na historické průzkumové podklady oboru památkové péče.

95) Srov. zejm. K. Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl VI, Praha 2004, s. 711–716.

96) Oldřich z Hradce v tomto roce vyměnil s moravským markrabětem Janem Jindřichem svoji čtvrtinu Slavonic za Hrádek u Nové Říše, přičemž se ve smlouvě praví, že Oldřich postupuje Janu Jindřichovi svoji čtvrtinu „s polovinou věže vlevo, když se jde k Bolíkovu, i s domem, jenž byl pod ní nově vystavěn, item se čtvrtinou věže vlevo, když se přechází k Jemnici, item se čtvrtinou věže nacházející se nad branou

hřbitova, item se čtvrtinou patronátního práva kostela, item s hradbou a příkopem“ (edd. P. Ritter v. Chlumecký – J. Chytil – C. Demuth – A. R. v. Wolfskron, o. c. v pozn. 29, s. 71).

97) Podrobná data a názory k uvedeným sakrálním stavbám zde nerozvádíme, srov. zejm.: V. Kratinová – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 1, s. 7–46; J. Bláha a kol., o. c. v pozn. 1, kde jsou také odkazy na další literaturu.

Vysvětlivky použitých zkratk:

AM Telč: Archiv města Telče.

CDB II.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II., ed. G. Friedrich, Praha 1912.

CDB IV. 1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV. 1, ed. J. Šebánek – S. Dušková, Praha 1962.

CDB V. 3: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 3, ed. J. Šebánek – S. Dušková, Praha 1982.

CDM III.: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV., ed. A. Boczek, Olomouc 1841.

CDM IV.: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV., ed. A. Boczek, Olomouc 1845.

CDM VII. 1: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. 1, ed. P. v. Chlumecký – J. Chytil, Brno 1858.

CDM VII. 3: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. 3, ed. V. Brandl, Brno 1864.

CDM VIII.: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VIII., ed. V. Brandl, Brno 1874.

CDM IX.: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IX., ed. V. Brandl, Brno 1875.

FRB III.: Fontes rerum Bohemicarum 3, Praha 1882.

MÚ Telč: Městský úřad Telč.

MZA: Moravský zemský archiv.

RBM II.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II., ed. J. Emler, Praha 1882.

RBM IV.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV., ed. J. Emler, Praha 1892.

RBM VI. 1: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI. 1, ed. B. Mendl, Praha 1928.

SOka Jihlava: Státní okresní archiv Jihlava.

SÚRPMO Praha: Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů Praha.

DIE STADTBEFESTIGUNG UND IHR VERHÄLTNIS ZUR ENTWICKLUNG VON TELČ IM MITTELALTER

Die Stadt Telč (Teltsch im Grenzgebiet zwischen Böhmen und Mähren südlich von Jihlava [Iglau]) entstand wohl in der Mitte des 14. Jahrhunderts durch die Initiative des mächtigen Geschlechtes der Herren von Neuhaus. Bis 1339 war Telč ein landesfürstliches Gut, in diesem Jahr tauschte der König Telč mit Herren von Neuhaus für die Herrschaft Bánov in Ostmähren.

Die Anlage der mittelgroßen Stadt zeichnet sich mit einem länglichen dreieckigen Marktplatz und der einfachen Bebauungsgliederung aus. An der Nordwestseite erstreckt sich der ausgedehnte Komplex des Renaissanceschlusses, das im 16. Jahrhundert eine Menge Bürgerhäuser verschlang. Den Schlosskern bildet eine vierflügelige von den Herren von Neuhaus irgendwann in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts erbaute Burg. Es ist nicht klar, ob an dieser Stelle sich eine landesfürstliche, in den 1330-er Jahren belegte Burg befunden hatte. An der Gegenseite der Stadt, in ihrer auf einer Anhöhe situierten Partie umgibt die romanische Kirche (von der sich nur der hohe Turm erhielt) ein Bebauungsteil herum, der für eine bestimmte Zeit einigen Indizien gemäß im Stadtraum selbständig ausgeschieden war, wohl mit einer Art leichter Befestigung (man identifizierte archäologisch vielleicht den Graben). Keiner der bisherigen Deutungsversuche (vor allem die landesfürstliche Kurie oder eine Burg vor der Entstehung der Stadt) bleibt problemlos, a. a. um die Absenz der Schriftquellen oder Unmöglichkeit ihrer eindeutigen Auslegung wegen (im Gegensatz zum üblichen Vorgang wurde die Kirche nicht als Pfarrkirche ausgenutzt, die wurde in der Nachbarschaft der Burg gegründet).

Die Stadtbefestigung, deren historische Bauforschung zum Teil neue Ansichten auf die städtebauliche Entwicklung herbeibrachte, gehörte zu dem gewöhnlichen Typ der grundherrlichen Städte der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts. Ihren Hauptbestandteil bildete die einfache Stadtmauer mit dem offenen Wehrgang und einem Zinnenkranz ohne Schießscharten in den Zinnen. Die Mauer enthielt wohl keine Türme, zwei Haupttore sind spurlos verschwunden. Wohl nach 1500 kam es zur Ausfüllung der Zinnenlücken, und zwar mit den sich an beide Seiten öffnenden Schießscharten. Irgendwann im Laufe der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts, als Telč sich in eine aufwändige Renaissancestadt veränderte (in der Gegenwart auf der Liste des UNESCO) und das Land erlebte eine längere friedliche Periode, erhöhte man die Mauer mit einer Backsteinaufmauerung, offenbar mit einer dekorativen (repräsentativen) Zweckbestimmung. In dieser Zeit wurde auch eines der Tore aufgehoben und mit einem anderen in einer etwas anderen Lage ersetzt, das als ein Bestandteil des Schlosskomplexes konzipiert ist. Die Spornlage der Stadt, noch mit einem Teichkomplex geschützt, ermöglichte nur anspruchsvolle nachhussitische Stadtmauerergänzungen – die bedeutendste war die Erbauung der Zwingermäuer mit Mauertürmen an der höchst bedrohten Seite, wo sich auch ein Quergraben und ein mehr verwickelter Stadttorsystem befanden.

Die historische Bauforschung der Befestigung von Telč ist vor allem durch die Bestätigung der Erfahrung bemerkenswert, dass auch die bedeutungslose Hofbebauung, manchmal ganz an Seite des Interesses sowie der Denkmalpflege als auch der Besitzer verschwindend, kann in ihrem Mauerwerk größere oder kleinere Stadtmauerfragmente enthalten, die auf wesentliche Weise zur Lösung der Fragen der historischen städtebaulichen Entwicklung hätten beitragen können.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Telč (Teltsch, Bez. Jihlava [Iglau]), Plan der Stadt, sog. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1835 (Zentralarchiv der Geodäsie und des Katasters, Prag).

Abb. 2: Telč, Vedute der Stadt, Ansicht von Westen, Sammlung des Dismas v. Hofer, 1732 (J. Bláha u. Koll. [s. Anm. 1], Abb. 22).

Abb. 3: Telč, sog. erste Militär-Mappierung, 1763–1764.

Abb. 4: Telč, Aufnahme des nordwestlichen Teils der Stadt mit dem Schlossareal – A, Pfarrkirche d. hl. Jakob – B, und den Gebäuden der Jesuiten – C, in der Erdgeschosshöhe (lt. J. Bláha u. Koll. [s. Anm. 1], Anhang Nr. 22, zum Druck bearbeitet von V. Tůtr).

Abb. 5: Telč, Schichtlinienplan belegt eine ausdrucksvolle Gliederung des Stadtgeländes. Die Umgebung der Hl. Geistkirche ist 1492 als Horní Telč (Oberteltsch) bezeichnet (Digitalisierung J. Buzek 2003, zum Druck bearbeitet von V. Tůtr).

Abb. 6: Telč, Plan der Stadt mit Auszeichnung der erhaltenen Stadtmauer-

teile auf Grund der Ergebnisse der historischen Bauforschung (V. Razím – P. Zahradník [s. Anm. 2], zum Druck bearbeitet von V. Tůtr).

Abb. 7: Telč, Modell der Stadt, 1895. Detail der südwestlichen Partie, verdeutlichtes damaliges Ausmaß der erhaltenen Stadtmauer und der Bebauung an ihr (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 8: Telč, Gesamtansicht des südwestlichen Teils der Stadt über den Seminari-Teich zu. Im Vordergrund rechts ein Abschnitt der Stadtmauer hinter Nr. 79, links ein Turm(?) hinter Nr. 75 (mit weißer Fassade) und langes Seminarsgebäude mit einem weiteren turmartigen Bau am Ende. Im Hintergrund Jesuitenkolleg mit der Kirche St. Ignatius (rechts) und die Pfarrkirche hl. Jakob (Foto V. Razím, 1999).

Abb. 9: Telč, Gesamtansicht des südlichen Teils der Stadt über den Seminari-Teich zu. Die längste erhaltene Stadtmauerpartie mit der Backsteinaufmauerung (Foto V. Razím, 2001).

Abb. 10: Telč, äußeres Mauerhaupt der Stadtmauer hinter den Häusern Nr. 90 und 118 (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 11: Telč, Blick vom Graben zur Stadtmauer hinter dem Haus Nr. 27 (im Hintergrund, rechts der sekundäre Strebe Pfeiler) und der Zwingermäuer (im Vordergrund, rechts Nr. 115. Foto V. Razím, 2007).

Abb. 12: Telč, Stadtmauer mit einem massiven Gurtbogen westlich des Hauses Nr. 27. A – Außen-, B – Innenseite (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 13: Telč, Stadtmauer. Detail der Innenseite des nicht verputzten Zinnenkranzes im Dachraum des Hauses Nr. 118. In der Bildmitte eine vermauerte Zinnenlücke mit Schießscharte, unten abgerissener Wehrgang (Foto V. Razím, 1999).

Abb. 14: Telč, Stadtmauerabschnitt hinter dem Haus Nr. 79. Authentisches äußeres Mauerhaupt. Unter der Backsteinaufmauerung die auf beide Seiten sich öffnenden Schießscharten in der Brustwehr (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 15: Telč, Stadtmauerabschnitt hinter dem Haus Nr. 79. Detail der Außenseite der Backsteinaufmauerung mit kleinem Mönch-Nonne-Dach (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 16: Telč, Stadtmauerabschnitt hinter dem Haus Nr. 79. Obere Partie, Ansicht aus der Innenseite. Unten der gotische Teil mit dem abgerissenen Wehrgang und der schwer beschädigten Brustwehr; oben die Backsteinaufmauerung (Foto V. Razím, 2001 und 2007).

Abb. 17: Telč, Fassade vom Hinterhaus Nr. 61, Ansicht vom Neustädter Teich. Das Haus nutzte die Stadtmauer als eine der Umfassungsmauern aus. Zustand während der Putzinzustandsetzung (rechts Nr. 133. Foto V. Razím, 2007).

Abb. 18: Telč, Stadtmauerfragment, in der neuzeitlichen Mauer zwischen den Grundstücken der Häuser Nr. 48 und 49 (Blick von der Nr. 48). Methodisch bemerkenswertes Beispiel der Wichtigkeit einer sorgfältigen Erforschung aller Baukonstruktionen (samt den scheinbar wertlosen) in der Stadtbauung (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 19: Telč, turmartiges Gebilde am westlichen Ende des einstigen Jesuitenseminars (Nr. 74. Foto V. Razím, 2007).

Abb. 20: Telč, Blick vom Turm der Hl. Geistkirche zur Stelle des verschwundenen Innenbaus vom Oberen Tor in der Stadtmauerlinie. Im Hintergrund das äußere Obere Tor (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 21: Telč, äußeres Oberes Tor, Blick von der Stadt zu (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 22: Telč, äußeres Oberes Tor, Gesamtansicht von Südosten (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 23: Telč, äußeres Oberes Tor. Äußeres Portal mit dem Relief einer Rose und dem geritzten Datum 1629 am Scheitel. In der Ostwand der Tordurchfahrt ein vermauertes gotisches Portal (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 24: Telč, Kleines Tor, Außenseite. Rechts gotischer Burgkern (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 25: Telč, Portal (Pforte) in der Stadtmauerlinie im Gebäude des einstigen Jesuitenseminars, Außenseite (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 26: Telč, Zwingermäuer mit Schießscharten für Handfeuerwaffen östlich des Hauses Nr. 5 (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 27: Telč, Innere Grabenwand (Eskarpe) an der Südostseite der Stadt, gegenüber dem Haus Nr. 38. Detail mit der Schrägfuge zwischen zwei Ausbautetappen (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 28: Telč, Äußere Grabenwand (Kontreskarpe) an der Südostseite der Stadt, gegenüber dem Haus Nr. 38. Authentisches Mauerhaupt mit zwei Linien der Gerüststangenöffnungen (Foto V. Razím, 2006).

Abb. 29: Telč, Aufnahme des Stadtmauerbogens an der Südseite der Stadt (Vermessung GEOMESS, OHG, 2007, zum Druck bearbeitet von V. Tůtr).

Abb. 30: Telč, Plan des gotischen Burgkerns (Durdík – Bolina [s. Anm. 82], S. 174).

Abb. 31: Telč, Burgkern von Osten (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 32: Telč, der spätgotische, aus der Burgkernnordostecke vorspringende Turm. Im Obergeschoss ein Aborterker und eine der bemerkenswerten trichterartigen Öffnungen (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 33: Telč, der spätgotische, aus der Burgkernnordostecke vorspringende Turm. Innenraum im 1. Obergeschoss, Blick zum Aborterkereingang, oben die Absperrung von zwei der runden trichterartigen Öffnungen (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 34: Telč, der spätgotische, aus der Burgkernnordostecke vorspringende Turm. Innenraum im 1. Obergeschoss, Detail der Absperrung einer trichterartigen Öffnung mittels einer Schubplatte (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 35: Marktplatz, Südseite, Gesamtansicht. Rechts der romanische Turm der Hl. Geistkirche, dessen Umgebung deutlich höher liegt (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 36: Telč, der romanische Turm der Hl. Geistkirche, Ansicht von Nordwesten (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 37: Telč, Blick über den Graben zu den Häusern Nr. 38 (rechts), 28 (in der Mitte) und 116 (links). Im Hintergrund die Hl. Geistkirche mit dem romanischen Turm. Im Vordergrund die neu ausgemauerte Grabeninnenwand (Eskarpe), darüber die Stadtmauer mit dem Ansatz zur einer Biegung (rechts, s. Abb. 38 – Foto V. Razím, 2007).)

Abb. 38: Telč, die gebogene Stadtmauer an der Stelle ihres Abrisses hinter der Nr. 38. Ansicht von Südosten (Foto V. Razím, 2007).

Abb. 39: Slavonice (Zlabings), Plan der Stadt, der sog. kaiserliche Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1828 (Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster). Die Stadt der Herren von Neuhaus war in der vorhussitischen Zeit mit der einfachen Mauer ohne Türme umgeben. Innerhalb der Stadt ist der runde Pfarrkirchhof gut deutlich, wohl noch einer, teilweise in die Stadt eingeschlossenen Siedlung aus der Zeit vor der Stadtgründung angehörend.

(Übersetzung J. Noll)